

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Bilden av Afrika

- en litteraturstudie om Afrikabilden i skolans geografiböcker för årskurs 6

Jeanette Berntsson

LAU 370

Handledare: Jan Lindström

Examinator: Kerstin Sundman

Rapportnummer: VT-2450-07

Abstract

Examensarbete inom lärarutbildningen

Titel: Bilden av Afrika - en litteraturstudie om Afrikabilden i skolans geografiböcker för årskurs 6

Författare: Jeanette Berntsson

Termin och år: Vt 2010

Kursansvarig institution: Sociologiska institutionen

Handledare: Jan Lindström

Examinator: Kerstin Sundman

Rapportnummer: VT-2450-07

Nyckelord: Afrikabild, läroböcker, läromedelsgranskning, geografiundervisning, etnocentrism

Sammanfattning

Många människor har en negativ syn på Afrika och afrikaner och denna syn brukar ofta formas redan tidigt. Jag var nyfiken på om skolan, och mer specifikt läroböckerna, på något sätt bidrar till detta.

Syftet med det här arbetet har varit att granska vilket utrymme och innehåll Afrika får i fem geografiläroböcker för grundskolans årskurs sex utifrån mål i skolans styrdokument. I arbetet har jag utgått från frågeställningarna om hur mycket utrymme Afrika får i läroböckerna, hur Afrika framställs i dessa samt om böckerna kan bidra till att hos eleverna skapa en ”vi”- känsla gentemot människorna i Afrika. Arbetet har innefattat granskning av både text och bilder, som på något sätt behandlar Afrika, där jag strävat efter att få syn på både synliga och ”osynliga” budskap.

Metoden har varit textanalytisk. Utifrån en kvantitativ analys fastställdes vilket utrymme Afrika får i läroböckerna. Genom kvalitativ närläsning analyserades och bearbetades texten för att undersöka hur Afrika framställs i läroböckerna och om denna framställning kan bidra till att skapa en ”vi”- känsla gentemot människorna i Afrika.

Resultatet visar att den Afrikabild som läroböckerna tycks förmedla är etnocentrisk. Afrikas historia är synonymt med Europas historia i Afrika samt Egyptens forna historia. Naturtillgångar, Afrikas djurliv och äventyrsturism är upprepade inslag i läroböckerna. Samtidigt koncentreras innehållet till ett fåtal av Afrikas länder. Få av läroböckerna klarar av att skapa ”vi”- känsla med människorna i Afrika.

Min slutsats är att det finns en benägenhet att framställa Afrika som viktigt för Europas behov av råvaror och som en plats för rekreation och spännande äventyr. Vidare är slutsatsen att Afrika ofta framställs ur ett etnocentriskt perspektiv i läroböckerna. Dessutom når läroböckerna inte helt de mål som finns i kursplanen för geografi. Därför får läraren en viktig roll när det gäller att ge en mer nyanserad bild av Afrikas mångfald.

Förord

Nu när lärarutbildningen närmar sig slutet är det dags att stå på egna, professionella ben. Under de senaste åren har jag förberett mig för detta och jag har fått både pedagogiska och didaktiska kunskaper såväl som ämneskunskaper. Kurslitteraturen har lästs, granskats och analyserats. Ibland har det varit svårt att släppa tankarna på något som man läst och så var fallet då jag bestämde ämne för den här uppsatsen. När jag gick en kurs inom de samhällsorienterande ämnena läste jag en artikel av Per- Olof Hansson (2006), där han bl. a. tog upp problemet med den negativa syn många unga har av Afrika, och jag insåg att jag inte alltid haft den bild av Afrika som jag har idag. Under hela min barndom matades jag med bilder av Afrika där svält, fattigdom krig och andra katastrofer dominerade och självklart påverkades jag av detta. När jag frågade min tonårsson vilken bild han har av Afrika gav han precis samma svar som jag hade gett om någon frågat mig när jag var barn; svält, fattigdom, sjukdomar, krig och elände. Ingen av oss har varit i Afrika så ingen vet hur där egentligen är. Ändå har vi en bild av hur det ser ut och hur människor är.

Idag är min bild av Afrika i huvudsak positiv även om jag som vuxen vet att båda bilderna existerar sida vid sida. Ändå blev jag nyfiken på varför så många har en så negativ syn på just Afrika och afrikaner. Speciellt som det verkar vara en inställning som man får redan i skolan. Därför har jag valt att undersöka detta i den här uppsatsen. De flesta lärare utgår för det mesta från en lärobok i sin geografiundervisning och jag har därför valt att granska läroböcker i geografi för årskurs sex för att se hur dessa framställer Afrika.

Innehållsförteckning

Förord.....	3
Figurförteckning.....	3
Figurförteckning diagram	3
1. INLEDNING.....	4
1.1. SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR	5
1.2. METOD OCH MATERIAL	5
1.3. AVGRÄNSNINGAR	5
1.4. ETISKA ÖVERVÄGANDEN	6
2. STYRDOKUMENT OCH TIDIGARE FORSKNING.....	6
2.1. STYRDOKUMENTEN	6
2.2. VAD ÄR GEOGRAFI?	7
2.2.1 Begrepp inom geografin.....	7
2.3. LÄROBOKENS BETYDELSE I UNDERVISNINGEN.....	8
2.3.1 Varför är det viktigt att diskutera innehållet i skolans geografiböcker?	8
2.4. TIDIGARE FORSKNING	8
2.5. BEGREPPSFÖRKLARING.....	12
2.5.1 Läromedel och lärobok.....	12
2.5.2 Fördom	12
2.5.3 Etnocentrism.....	12
2.5.4 Mångkulturell och interkulturell	13
2.6. AFRIKABILDEN I ÄLDRE SKOLBÖCKER	13
3. TILLVÄGAGÅNGSSÄTT.....	15
3.1. METODVAL.....	15
3.2. URVAL	15
3.3. METODDISKUSSION	16
3.4. RELIABILITET, VALIDITET OCH GENERALISERBARHET	17
3.5. GENOMFÖRANDE.....	17
4. RESULTAT	18
4.1. PRESENTATION AV LÄROBÖCKER.....	18
4.1.1 <i>PULS Geografi Världen 4 – 6</i>	18

4.1.2	<i>PULS TEMA Länder i Världen</i>	18
4.1.3	<i>Boken om Världen</i>	19
4.1.4	<i>Upptäck Världen</i>	19
4.1.5	<i>Koll på Världen,</i>	20
4.1.6	<i>SAMMANFATTNING LÄROBÖCKER</i>	20
4.2	MÖNSTER	22
4.2.1	Egyptens forna historia.....	22
4.2.2	Européer i Afrikas historia	24
4.2.3	Egypten, Sydafrika, Tanzania och Nigeria.....	25
4.2.4	Djurens Afrika och människornas.....	26
4.2.5	Rika men ändå fattiga.....	28
5.	DISKUSSION OCH SLUTSATSER	29
	Litteraturförteckning	35
	Granskade läroböcker.....	36
	Elektroniska källor	36

Figurförteckning

Tabell 1	Sidantal och antal bilder där Afrika förekommer i fem läroböcker.	21
Tabell 2	Afrika i fem läroböcker i geografi.	25
Tabell 3	Djurs och människors utrymme i fem läroböcker i geografi.	27

Figurförteckning diagram

Figur 1	Diagram över hur text respektive bilder fördelar sig procentuellt i fyra läroböcker i geografi.....	1
Figur 2	Diagram över hur sidorna fördelas på djur- respektive människobilder.	27

1. INLEDNING

Jag har alltid varit nyfiken på och intresserad av människor och andra kulturer. Som blivande lärare tycker jag det är viktigt att vara medveten om och ha förståelse för olika kulturer samt olika sätt att se på världen och dess människor. Dels för att ge eleverna en så fördomsfri och givande undervisning som möjligt och dels för att kunna möta människor från olika länder och kulturer med vänlighet och respekt.

Lena Molin har i sin avhandling, *Rum, frirum och moral. En studie av skolgeografins innehållsval* (2006) kommit fram till att få lärare utnyttjar det frirum som gör det möjligt för lärare och elever att tillsammans bestämma vilket ämnesstoff som skall användas för att nå målen i den läroplan som gäller sedan 1994, *Lpo94*. Många lärare som undervisar i skolämnet geografi saknar geografiutbildning och låter därför läroboken styra undervisningen. Dessutom återskapar de sin egen skolgång där kartkunskap och namngeografi var i fokus. En annan aspekt hon visar på är att även om samhället, och världen, förändras så gör inte läroböcker det på samma sätt. Därmed förändras inte heller undervisningen i skolgeografen (Molin, 2006). Med tanke på detta känns det naturligt att kritiskt granska det innehåll och den syn på Afrika som förmedlas i dagens geografiböcker.

Europa har genom historien haft ett speciellt förhållande till Afrika. Därifrån har vi hämtat slavar, mineraler och andra råvaror. Där har vi även utövat kristen mission och Sydafrika var den sista utposten för den europeiska rasismen¹. Europa har dominerat Afrikas historia sedan slutet av 1800- talet och detta har gjorts genom exploatering av resurser och förakt för de inhemska kulturerna. Därför kan det förväntas att gamla fördomar lever kvar i viss mån samtidigt som nya har tillkommit. Detta trots att Afrika inte längre är koloniserat (Palmberg, 2000, s. 10).

Lena Olsson menar att man i många skolböcker alldeles för ofta utgår från den europeiska måttstocken för hur andra länder bör se ut (1986, s. 234). Även Palmbergs undersökning visar på detta (2000, s. 57). Afrika blir i många böcker synonymt med U- land där bilden av Afrika ofta består av förutfattade meningar och generaliseringar. Afrikanen blir en intetsägande ”u-länning” i ett fattigt och mindre utvecklat land men med desto mer utvecklade sjukdomar (Palmberg, 2000, s. 124). Med andra ord inte någon att identifiera sig med eller bli nyfiken på.

Vårt samhälle har blivit alltmer mångkulturellt. På olika sätt arbetas det med att öka förståelsen och toleransen mellan människor, men än har vi långt kvar till ett samhälle där människor från olika kulturer möts för att utbyta erfarenheter och lära av varandra, dvs. ett interkulturellt samhälle (jfr Olsson, 1986, s.12). Med tanke på detta kanske vi även borde utveckla ett mer interkulturellt perspektiv och frågan är om skolböckerna kan ge lärare möjligheter att lyckas nå en mer interkulturell undervisning. För att lyckas är det viktigt att eleverna kan hitta en positiv identifikation med människorna i t.ex. Afrika för att skapa intresse. Hitta likheter istället för att fokusera på skillnader. Istället för en uppdelning i ”vi” och ”dem” bör vi utgå från det som förenar oss. Som Mai Palmberg (2000) uttrycker det: dra paralleller mellan drömmar och behov istället för skillnader i villkor. ”Vi” kan vara alla tonåringar, alla kvinnor, alla som gillar en speciell popgrupp eller vad som nu förenar oss till

¹ Här menar jag rasismen i form av apartheid som bara fanns i Sydafrika. Rasismen finns tyvärr än idag men apartheidens är avskaffad sedan 1994.

”vi”- känslan. Hur väl lyckas de läroböcker jag valt att undersöka förmedla en ”vi”- känsla till eleverna?

1.1. SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR

Syftet med det här arbetet är att undersöka hur Afrika framställs i olika läroböcker inom geografi för grundskolans årskurs sex. Hur stor plats får Afrika i läroböckerna och hur skildras kontinenten och dess länder?

De flesta lärares undervisning utgår från någon form av läroböcker. Om undervisningen styrs av läroboken så är vi också beroende av vad läroboken tar upp och hur denna framställer innehållet.

I arbetet utgår jag från följande frågeställningar:

- Hur mycket utrymme får Afrika i läroböckerna?
- Hur framställs Afrika?
- Hur väl lyckas böckerna förmedla en ”vi”- känsla till eleverna som bidrar till en ökad förståelse av och respekt för olika kulturer, värderingar och levnadssätt i enlighet med kursplanen i geografi (Skolverket, 2000) och med läroplanen (Skolverket, 2005)?

1.2. METOD OCH MATERIAL

Som metod har jag valt att kritiskt granska olika läroböcker i geografi för årskurs sex. De fem böcker som valts ut är *Boken om Världen* (Almqvist & Wiksells förlag)², *Koll på Världen* (Bonnier Utbildning), *Geografi Världen* och *Länder i världen* (Natur och Kultur) samt *Upptäck Världen*, *Geografi* (Liber AB). Genom att besöka de olika förlagens internetjänster har jag skapat en lista över vilka böcker som finns tillgängliga och utifrån denna har dessa fem läroböcker valts ut.

I det här arbetet kommer jag att analysera både text och bild. Jag har valt att även ta med bilder då ”bilden fungerar som bärare av sociala, politiska och kulturella betydelser” och ”bilder i läromedel speglar både människan och människans syn på omvärlden” (Björk, 2009, s. 8). Genom att även ta med bilderna i arbetet kan en mer heltäckande bild av hur Afrika framställs i läroböckerna ges. Dels använder jag mig av kvantitativ analys där jag enbart ser till antal sidor där Afrika representeras med text och bild och dels gör jag även en kvalitativ analys där jag undersöker hur Afrika framställs i läroböckerna.

1.3. AVGRÄNSNINGAR

Det primära för urvalet av material har varit geografi. Enligt läroplanen skall geografi som ämne ge förståelse för människans livsvillkor. Geografi behandlar i hög grad världen och detta borde rimligtvis även innebära Afrika. Därför kan denna avgränsning ses som befogad. Genom att endast analysera läroböcker riktade till grundskolans årskurs sex samt endast det som behandlar Afrika har ytterligare avgränsningar gjorts. Skälet till att jag väljer att begränsa mig till årskurs sex är dels att jag i min utbildning blir lärare för grundskolans yngre åldrar och dels för att det redan gjorts undersökningar i ämnet för grundskolans äldre åldrar och gymnasiet. Mig veterligen har ingen tidigare undersökning gjorts om geografiböcker för yngre elever.

² Boken om Världen gavs tidigare ut av Almqvist & Wiksells förlag som numera är en del i Libers AB. I den version jag har tillgång till är det fortfarande Almqvist & Wiksell som står som utgivande förlag.

1.4. ETISKA ÖVERVÄGANDEN

Bo Johansson och Per Olov Svedner (2006) menar att ett examensarbete bör bygga på respekt för de människor som deltar. Deltagarna skall ges möjlighet att förstå syftet med undersökningen och även ge ett informerat samtycke till att delta i undersökningen. Dessutom skall deltagarna kunna avbryta sitt deltagande när som helst utan att behöva oroa sig för eventuella negativa följder (2006, ss. 29 - 30). Allt i enlighet med Vetenskapsrådets etiska rekommendationer (Vetenskapsrådet, 2007). När det gäller förlagen som ger ut de läroböcker jag granskat har jag i min förfrågan om att få ta del av deras material tydligt beskrivit mitt syfte med granskningen av deras läroböcker. Av de tillfrågade förlagen har endast två av fyra förlag gett sitt uttryckliga samtycke till att delta i undersökningen, men å andra sidan har de andra två inte heller avböjt att delta. Eftersom böckerna är offentliga och tillgängliga på marknaden verkar det rimligt att ändå fortsätta med undersökningen. I min presentation av läroböckerna har jag även namngett förlagen och detta kan tyckas både olämpligt och oetiskt men samtidigt kan vem som helst besöka förlagens respektive hemsida för att ta del av deras utbud. Med tanke på denna offentlighet och att jag inte har som syfte att svartmåla förlagen anser jag inte att jag behandlar dessa oetiskt.

2. STYRDOKUMENT OCH TIDIGARE FORSKNING

Optimisten menar, att vi lever i den bästa av världar;
Pessimisten befarar, att det är sant
(James- Martin, *All Possible Worlds*, i Olsson, 1986, s. 99).

Det här avsnittet kommer handla om vad styrdokumentet säger om geografiundervisningens syfte och mål i skolan. Därefter kommer jag ge en definition av geografi och några begrepp som ryms inom detta ämne. Vidare kommer jag att diskutera vilken betydelse läroboken har i undervisningen och varför det är viktigt att diskutera innehållet i geografiböckerna. Sedan följer en genomgång av tidigare forskning där Mai Palmberg står för den största delen. Jag går därefter igenom några begrepp som kan vara bra att känna till. Jag avslutar med att ge en historisk tillbakablick på bilden av Afrika i äldre skolböcker.

2.1. STYRDOKUMENTEN

Hur väl når de läroböcker jag valt att granska upp till våra styrdokuments mål? I kursplanen för geografi kan man läsa att

Utbildningen i geografi syftar till att utveckla kunskap, förståelse och handlingsberedskap i frågor som rör människan och hennes omgivning (Skolverket, 2000).

Vidare står det att

Ämnet bidrar [...] till en ökad förståelse av och respekt för kulturer, värderingar och sätt att leva (Skolverket, 2000).

I skolans läroplan, Lpo94, står det bland annat att skolan skall sträva efter att varje elev skall få ökad förståelse för människans levnadsvillkor genom ökade kunskaper om naturen och samhället och de samband som finns dem emellan i olika delar av världen. Vidare framhålls vikten av medvetenhet om både det egna och delaktigheten i det gemensamma kulturarvet för att skapa en trygg identitet för att på så sätt utveckla förmågan att förstå och leva sig in i andras villkor och värderingar. I läroplanen tas också värdet av kulturell mångfald upp (Skolverket, 2005, ss. 5 - 12). Det är dock viktigt att

påpeka att det inte finns någon typ av styrning som gör att utformningen av läroböcker måste följa det styrdokumentet förespråkar.

2.2. VAD ÄR GEOGRAFI?

Geografi kommer från grekiskans *geōgraphi'a* och betyder ungefär jordbeskrivning (NE 2010). Inom geografi studerar man hur jordytan ser ut och vad som händer där; hur hav, land, sjöar och berg är uppbyggda, men även städer, byar, vägar och broar. Inom geografin finns inte bara "hur"-frågor utan även "varför"-frågor. Varför bor vi på vissa ställen och inte andra? Varför väljer människor att bosätta sig på platser där vulkaner får utbrott? Varför är vissa rika och andra fattiga? Man kan säga att geografi är allt det som finns mellan jordens yta och den översta delen av atmosfären, alltså både naturen och det som människor har byggt.

I skolan får eleverna kunskaper om sin närgeografi som t.ex. kultur, byar, samhällen och städer, men också om det mer globala. Genom frågor om t.ex. varför människorna valt att bosätta sig just där eller hur och när berget på skolgården bildades bearbetas såväl kulturella, politiska, geologiska som estetiska aspekter. På liknande sätt bearbetas de globala frågorna. Den centrala frågan inom skolgeografin är "varför är det på det här sättet just här?". Geografi länkar samman samhällsvetenskap och naturvetenskap och brukar delas upp i naturgeografi och kulturgeografi (NE 2010).

Genom resor och studier skaffade sig människorna kunskap om omvärlden och på samma sätt utvecklades geografin. Geografi har varit ett skolämne sedan 1500-talet (NE 2010). Men det var först i slutet av 1800-talet geografin blev ett universitetsämne tack vare utbyggnaden av skolan som innebar att läroverken behövde fler utbildade geografilärare (Molin, 2006, s. 23).

2.2.1 Begrepp inom geografin

Geografi delas vanligtvis upp i *naturgeografi* och *kulturgeografi*.

Naturgeografi

Naturgeografi handlar om hur olika naturmiljöer ser ut och hur de förändras, dvs. hur jordens egna krafter påverkar och förändrar jordens yta genom t.ex. nederbörd, jordbävningar, erosion, vulkanutbrott m.m. Man kan säga att naturgeografin är den naturvetenskapliga delen av geografin där man bl. a. studerar hur terrängen ser ut, berggrund, mark, vatten och klimat. Naturgeografin beskriver och förklarar landskapsmiljön och dess förändringar genom naturliga processer och människans påverkan. Inom naturgeografin får man t.ex. lära sig om hur vårt landskap påverkats av istiden eller hur vulkaner bildas. Ett annat viktigt område inom naturgeografin är miljön och hur man skall komma tillrätta med olika miljöproblem (NE 2010)

Kulturgeografi

Kulturgeografi handlar om det som händer på jordens yta och hur människan förändrar och påverkar detta genom att t.ex. bygga städer och vägar, hugga ner skog och odla grödor m.m. Kulturgeografin är uppdelad i olika specialområden som t.ex. ekonomisk geografi, som bl. a. handlar om hur man använder naturresurser, och politisk geografi där man bl. a. studerar hur regioner, stater och världsdelar samarbetar med varandra och historisk geografi där bl. a. landskap och bosättningsmönster studeras (NE 2010). Gösta Wennberg (1990) och Lena Molin (2006) har i sina undersökningar sett att det ofta är ett annat av dessa områden inom

kulturgeografin, nämligen regionalgeografin med bl.a. länder- och kartkunskap, som av tradition står i fokus för geografiundervisningen i skolan.

2.3. LÄROBOKENS BETYDELSE I UNDERVISNINGEN

Under en lång tid bestämde staten vilka läroböcker som fick användas i undervisningen. Så småningom övergick denna kontroll till att istället bli rekommendationer då Statens Institut för Läromedelsinformation (SIL) inrättades 1973. Dess uppgift var att objektivitetsgranska olika läromedel. Sedan SIL avskaffades i början av 1990- talet finns inte längre någon instans eller myndighet där läromedel kontrolleras, granskas eller rekommenderas (Molin, 2006).

Molin visar i sin forskning att lärare ser läroboken som sitt viktigaste redskap för att ge eleverna kunskap i geografi. Läroboken styr såväl innehållsval som planering. Genom lärobokstexten kontrolleras elevernas kunskaper med hjälp av läxor och prov och elevernas betyg sätts också i relation till lärobokens text (Molin, 2006, s. 186). Boel Englund har i sin studie, *Lärobokskunskap, styrning och elevinflytande*, dragit slutsatsen att läroboken har en kunskapsgaranterande – auktoriserande och en gemensamhetsskapande – sammanhållande roll. Läroboken underlättar utvärderingen, den underlättar i övrigt arbetet och livet speciellt för läraren men troligen även för eleven (1999, s. 327). Englund menar också att läroboken har en disciplinerande roll, dvs. att eleverna aldrig blir sysslösa och därmed upprätthålls en viss ordning i klassrummet (1999, s. 327). Englund menar att det först och främst är läraren som påverkar i klassrummet genom sin pedagogiska grundsyn. Det vill säga ”det inflytande läroboken har, har den därför att människor medvetet eller omedvetet ser den som något” (1999, s. 328). Den betydelse läroboken har gäller inte bara läraren utan även eleverna, skolläda, föräldrar – troligen de flesta som gått i skolan (Englund, 1999, s. 328).

2.3.1 Varför är det viktigt att diskutera innehållet i skolans geografiböcker?

Trots stora förändringar i skolans styrdokument förändras inte lärobokstexterna något nämnvärt. Istället verkar de ”ärva varandra över tid”. Bilden av vilken den rätta och sanna kunskapen är förs genom starka traditioner inom ämnet vidare över generationer (Molin, 2006, s. 186). Flera undersökningar har visat att läroboken spelar extra stor roll för just geografiundervisningen (Molin, 2006, Wennberg, 1990, Olsson, 1986) då många lärare undervisar i geografi trots att de egentligen saknar geografiutbildning. Med tanke på den vikt som tillskrivs läroböcker, i det här fallet geografiböckerna, är det också viktigt att diskutera vad läroböckerna innehåller. Läroböcker från de stora förlagen har ofta en stor läsekrets och därmed får de värderingar och den syn på andra människor och kulturer som eventuellt finns i böckerna en stor spridning i samhället. Ajagàn- Lester menar att genom läroböckernas begränsade innehåll väljs viss kunskap ut som viktigare och på så sätt legitimeras också vissa värderingar och världsåskådningar (2000, s. 23). Skolans och även läroböckernas inverkan på samhället är med andra ord stor och detta är en orsak till varför man bör diskutera innehållet i skolans geografiböcker.

2.4. TIDIGARE FORSKNING

Luis Ajagàn- Lester har i sin doktorsavhandling, *”De Andra”. Afrikaner i svenska pedagogiska texter (1768 – 1965)*, undersökt vilken bild olika svenska pedagogiska texter gett av människor i Afrika under åren 1768 – 1965. Ajagàn- Lester skriver att vår

västerländska kultur är skapad genom åtskillnader där vissa åsikter och sätt att leva hamnar inom den egna kulturen och tolkas på så sätt som normalt och verkligt. Det som hamnar utanför den egna kulturen kommer istället att tolkas som icke normalt. Vidare skriver Ajagàn- Lester att människan skapar normer för det som är rätt och orätt. Dessa normer används som verktyg i vår tolkning av omvärlden. Till exempel talar vi om vårt språk och deras obegripliga tungomål, vår kultur och deras vilda seder, vår religion och deras vidskepelse. Genom motsättningarna mellan ”oss” och ”dem” har vi skapat vår egen identitet (2000, s. 10). Som jag nämnt tidigare menar Ajagàn- Lester även att det utvalda innehållet i läroböcker kan upprätthålla en rådande ideologi inom ett samhälle. Genom att viss kunskap väljs ut i läroböckerna legitimeras också vissa värderingar och världsåskådningar via böckernas innehåll (2000, s. 23).

Historiskt sett har Afrika skildrats genom ett rasistiskt synsätt där afrikaner setts som en lägre ras med negativa egenskaper (Ajagàn- Lester, 2000, s. 12). Rasbiologin utvecklades på olika sätt i hela Europa under 1900- talets första hälft. Även här i Sverige där Statens Institut för Rasbiologi grundades i Uppsala 1921 ”för att motverka den svenska folkstammens degenerering” (NE 2010). Denna framställning av afrikanen som en sämre ras pågick fram till 1960- talet. Istället för att framställa andra folkgrupper, och framförallt afrikanerna, öppet rasistiskt utvecklades framställningen istället till att bli välvillig men etnocentrisk (Ajagàn- Lester, 2000, s. 12). Trots goda försök är det svårt att få bukt med gamla fördomar. Ajagàn- Lester menar att även efter 1960 framställs andra människor och kulturer med en negativ ton. I dagens böcker finns inga direkt uttalade rasistiska perspektiv utan det sker oftast mindre medvetet där man ofta använder motsatspar som fattig – rik, vit – svart, utvecklat – underutvecklat, välfärd – ofärd, stad – land osv. för att beskriva verkligheten. Det implicita budskapet med *svart* är ”att dessa är det synd om” och begreppet *vit* förknippas med ”dessa lever ett gott liv” (2000, ss. 10 - 12).

Lena Olsson har i sin avhandling, *Kulturlandskap i förändring. Kultursynen i svenska geografiböcker 1870 – 1985*, studerat hur vår egen och andras kulturer framställts i 150 svenska geografiböcker som använts i realskolan och på gymnasienivå eller motsvarande. De böcker hon undersökt har varit de mest använda under åren 1870 till 1985. I studien menar Olsson att synen på andra kulturer i geografiböcker har över tiden utgjorts av ett hierarkiskt synsätt där de västerländska industriländerna genomgående placeras i ledande ställning medan de andra, mindre utvecklade, länderna därmed hamnar i en sämre position. (1986, s. 148). Den ”vita rasen” framställs oftast mest fördelaktigt medan den ”svarta rasen” ses som lägst. Asiaterna placeras under de vita men över de svarta (Olsson, 1986, ss. 112 - 121). Kriterier som kan urskiljas för ”hög” kultur är; bofasthet, skriftspråk, läskunnighet och protestantisk kristendom. Ju mer europeisk desto bättre (Olsson, 1986, s. 194). Detta synsätt har präglat geografiböckerna historiskt sett även när status på grund av ras inte längre var tydligt i böckerna.

Även om mätmetoder för utvecklingsgrad förändras under 60- och 70- talen så är resultaten ändå oftast desamma. Samma områden i världen, främst nordvästra Europa tillsammans med USA, värderas högre än andra. Förutom Japan, som alltid värderats högt, kommer Asien, Afrika och Sydamerika långt ner på skalan i mätningar och bedömningar. De tillhör den s.k. ”tredje världen” (Olsson, 1986, s. 195). Vidare menar Olsson att den övriga världen jämförs och värderas utifrån vårt eget samhälle. Vår egen kultur står som mall för den sanna kunskapen, dvs. att vi har ett etnocentriskt perspektiv i vår bedömning av andra kulturer. I läroböckerna förmedlas en syn på utveckling åt ett visst håll där målet är det högutvecklade västerländska samhället. Allt blir bättre med utveckling och det är

inte en fråga *om* de olika samhällena och kulturerna når de högre nivåerna utan *när*. Synen på framtiden är med andra ord ganska optimistisk i läroböckerna (1986, s. 195).

Mai Palmberg har gjort två undersökningar om Afrikabilden i svenska skolböcker. Den första studien gjorde hon 1987 i samarbete med "Framtid för Afrika". Projektet finansierades av SIDA och resulterade i boken *Afrika i skolböckerna – Gamla fördomar och nya*. I studien gick Palmberg igenom 29 böcker för högstadiet i SO- ämnena. I undersökningen kom hon fram till att vissa gamla fördomar försvunnit till viss del medan andra förändrats, men fortfarande fanns de kvar i någon form. Ett exempel är den koloniala utvecklingssynen vars grundsyn är unilineär, dvs. att man går från lägre till högre utvecklingsstadier (Palmberg, 2000, ss. 9 - 17). Det västerländska samhället anses som högst utvecklat och är därför en modell för "De andra" att (vilja) följa, dvs. en etnocentrisk syn. Palmberg fann spår av den koloniala ideologin i skolböckerna även om framställningen ändrats sedan tidigare generationer (2000, s. 63). Framställningen var mer subtil än tidigare, dvs. man skrev inte längre rakt ut att västvärlden skulle vara bättre än någon annan region. I studien från 1987 såg Palmberg tecken på sex gamla fördomar:

1. **Biologisk rasism.** Indelningen i "högre" och "lägre" raser fanns inte men inte heller mycket till diskussion om rasism.
2. **Synen på Afrikaner som stridslystna vildar** i betydelsen "stammar" som naturligt benägna att komma i luven på varandra fanns det en hel del av.
3. **Beskrivning av Afrika som om det inte hade en egen historia.** Många skolböcker beskrev Afrikas historia som om den vore liktydig med européernas historia i Afrika.
4. **Europa som utvecklare.** Ibland framställdes Europa som den aktör som förde med sig civilisationen och utvecklingen till Afrika, ibland inte.
5. **Afrika som i huvudsak exotiskt.** I böcker i engelska framställdes Afrika enbart som exotiskt, men inte i andra böcker.
6. **En beskrivning som bygger på att Afrika står långt ner på en tänkt utvecklingsstege.** Det fanns en hel del spår av föreställningen om att alla samhällen befinner sig på en utvecklingsstege, där Sverige befinner sig högst. Hela begreppet "utvecklingsland" förutsätter en sådan utvecklingsstege (Palmberg, 2000, s. 13).

Förutom gamla fördomar fann Palmberg även en del nya, där förhållningssättet var sådant att det bidrog till en nedlåtande attityd. En var att bistånd ses som lösningen och frälsningen för Afrika. Vidare fann hon en bild av en kontinent i behov av hjälp som präglats av misär och att vi i väst skulle tycka synd om Afrika och visa medlidande; Afrika framställdes så att läsaren istället för solidaritet kände skuld. I många skolböcker framställdes européerna som skyldiga till Afrikas underutveckling och därmed skulle de även vara lösningen på problemet (Palmberg, 2000, ss. 13 - 14).

Denna sammanfattning blev utgångspunkt för nästa studie, *Afrikabild för partnerskap? – Afrika i de svenska skolböckerna* (2000) där Palmberg undersökte vad som ändrats under de femton år som gått sedan den förra undersökningen. Den här gången detaljgranskade hon dels ett större antal läroböcker än i den första undersökningen, 62 aktuella grundböcker för högstadiet i de samhällsorienterande ämnena som innehöll något om Afrika, och dels även fördjupningsböcker och arbetsböcker. Granskningen omfattar allt från synen på kvinnors och mäns roller, fattigdom, underutveckling till livet i Afrika i vardag och fest. Syftet med den här granskningen var att undersöka hur den situation, som lett fram till att Sverige fungerar som biståndsgivare i många Afrikanska länder, beskrivs i läroböckerna. Hon menar att det inte är själva åtgärderna i sig som bör beskrivas, utan den situation som lett till dessa biståndsgärningar från väst (Palmberg, 2000, ss. 15 - 16). Palmberg kom fram till att Afrika ofta framställs som en problemkontinent som står för

det som är traditionellt och ursprungligt, medan västvärlden står för det som är modernt och utvecklat (Palmberg, 2000, s. 126)

I sin avhandling, *Geografi och skolgeografi, ett ämnes förändring*, från 1990 går Gösta Wennberg igenom hur ämnet geografi har förändrats i skolan. Därmed var han bland de första att diskutera vad eleverna egentligen lär sig i skolans geografiundervisning. I avhandlingen diskuterar han lärarens roll i geografiämnet och han menar att det är lärarens grundsyn på geografi som ligger till grund för vad eleverna får ta del av. Genom sin tolkning av läroplaner, kursplaner och läroböcker blir läraren som ett filter mellan skolan och eleverna (Wennberg, 1990, s. 161). Genom att använda sig av intervjuer försökte Wennberg få fram vilken bild lärarna hade av ämnet. Det visade sig att de flesta inte använde läroplanen som underlag för lektionsplanering. Detta gällde oavsett de hade geografisk utbildning eller inte. De flesta utgick från läroböckerna när de utformade sina lektioner (ibid. s. 163). På frågan vilka delar inom geografin som lärarna ansåg som viktigast hamnade kartkunskap högst upp på listan, tätt följd av naturgeografi och sist systematisk geografi (ibid. s.168), som delas upp i kulturgeografi och naturgeografi (NE, 2010). Lena Molins avhandling visar att det inte har hänt särskilt mycket sedan Wennbergs undersökning (2006, s. 45).

I och med den nya läroplanen, Lpo94, fick lärarna större möjligheter att själva bestämma vilket ämnesstoff de skulle använda för att nå målen i läroplanen. Lena Molin har i sin forskning kommit fram till att få geografilärare använder dessa möjligheter. Hon menar att fokus ligger på kartkunskap och namngeografi, precis som det gjort sedan 1900- talets början, och faktakunskaper och utantillkunskap gynnas medan värdegrunden, som ska ligga till grund för all undervisning i skolan, lyser med sin frånvaro. Molin fann även att lärarna till stor del låter läroböckerna styra undervisningen, särskilt de lärare som saknar geografiutbildning men som ändå undervisar i ämnet. Utan utbildning återskapar de sin egen skolgång och då är det just kartkunskapen de minns. Molin menar att lärarna tror att författarna till läroböckerna har gjort deras jobb och tolkat kursplanen, men så är det inte. Idag finns, som jag tidigare nämnt, inte heller någon statlig läromedelsgranskning. Enligt Molin anser läromedelsförlagen att lärare är konservativa och bara väljer läroböcker med innehåll de känner igen. Därför ger förlagen ut geografiböcker som ser ut som de alltid har gjort istället för att förnya innehåll och upplägg. Hon menar att det är skälet till att inte undervisningen förändras trots att samhället gör det (Molin, 2006).

Olsson pekar i sin avhandling på att vi behöver en mer interkulturell undervisning i skolan. Hon ser mångkulturellt mer som ett tillstånd, dvs. vårt samhälle *är* mångkulturellt, medan interkulturellt *blir* handling där olika kulturer har utbyte av varandra. Det interkulturella används tillsammans med frågor om internationalisering, fredsfostran och mänskliga rättigheter (1986, s. 12). Om detta kan man även läsa i grundskolans läroplan, Lpo94, (Skolverket, 2005). Därför kan man säga att en interkulturell undervisning berör alla barn. Olsson menar att vi i undervisningen skall sträva efter att bidra till alla elevers egenvärde, spegla det mångkulturella i samhället, medverka till ömsesidig medvetenhet och förståelse samt visa på att alla människor och samhällen är beroende av varandra när det gäller erfarenheter och kunskap. När vi i skolan uppfyller dessa grundläggande principer i undervisningen kan vi också minska och överbrygga de konflikter som finns mellan såväl enskilda människor som folkgrupper och samhällen (1986, s. 12). Elisabeth Nilfors anger två skäl till att ha ett interkulturellt perspektiv i skolan: dels för att eleverna skall nå målen men dels också för att svenska elever skall klara sig i världen. Vidare menar hon att även lärare på orter där det inte finns människor från andra länder skall ha

ett interkulturellt perspektiv. Någon gång kommer alla våra elever att möta ”den andre” (Nilfors, 2008).

2.5. BEGREPPSFÖRKLARING

I det här arbetet kommer jag att använda mig av en del begrepp som kan behöva en definition och förklaring.

2.5.1 Läromedel och lärobok

Läromedel är de pedagogiska hjälpmedel som används i undervisningen. Tidigare var läromedel närmast synonymt med lärobok. Läromedelsbegreppet har vidgats alltmer och nu kan i princip allting användas som grund för undervisning. Det verkar ändå rimligt att avgränsa termen läromedel till sådant material som är producerat direkt för undervisning. Läroböckerna har under en mycket lång tid varit en norm för vad som är väsentligt att veta och det är huvudsakligen ur dem som eleverna ska inhämta fakta. Läroböcker, precis som läromedel i vidare mening, förmedlar även metakunskaper, dvs. samhällets uppfattning om vad som bör betraktas som sann och önskvärd kunskap, samt dess syn på hur kunskap skall bearbetas och användas (NE 2010).

2.5.2 Fördom

Med fördom syftar man på en negativ attityd mot människor, eller grupper av människor, som bygger på vissa egenskaper som är lätta att känna igen hos dessa utan att man tar hänsyn till om det finns, eller inte finns, annan information. Fördomar bygger ofta på felaktiga och nästan orubbliga generaliseringar, som är svåra att bortse från även om det skulle uppstå starka motargument (NE 2010).

Fördomar bevaras ofta med hjälp av stereotyper, som är en förenklad, ofta allmänt omfattad föreställning om utmärkande egenskaper hos alla som tillhör en viss grupp, t.ex. nation, ras, religion eller kön, också en där man själv ingår (NE 2010). Ett exempel på en stereotyp är att ”alla skottar är snåla”, vilket i sig är ganska oskyldigt. Men när man påstår att ”alla muslimer är fanatiska” är det inte lika oskyldigt längre (Palmberg, 2000, s. 12). Stereotypen påverkar ofta den bild man skapar sig av en individ ur en viss grupp utan att man närmare prövar om den är sann. En stereotyp är vanligen uppbyggd av viss sann kunskap och förenklar hanteringen av intryck från omvärlden, men den påverkar inte bara uppfattningen om hur vissa andra ”är” utan också om hur de ”bör” vara (NE 2010).

2.5.3 Etnocentrism

Etnocentrism innebär en benägenhet att se sin egen kultur som central. Etnocentrism kan innebära en överlägsen och nedvärderande attityd gentemot vad som uppfattas som annorlunda, men kan också innebära en uppfattning om att den egna kulturen är unik och central. Ett inslag är ofta en tendens att negligera eller förringa såväl värdesystem och normer som historiska processer och skeenden i andra kulturer. Den egna kulturen utgör en norm (NE2010).

Bilden av Afrika har i våra skolböcker formats och formas än idag med utgångspunkt i etnocentrismen, som i sin tur grundas på västerländska värderingar. Den västerländska kulturen står som mall och det är i förhållande till den västerländska kulturen man bedömer avvikelser. Det som uppfattas som europeiskt i en kultur bedöms enbart som

något positivt. Europa står för utveckling och välfärd i världen och är därmed den högst värderade världsdelen i jämförelse med de som är mindre utvecklade och lägre i rang. Begrepp som låg utvecklingsgrad, låg civilisation och låg standard används flitigt för att beskriva regionen (Olsson, 1986, s. 234).

2.5.4 Mångkulturell och interkulturell

Mångkulturalitet innefattar många olika kulturer och kulturyttringar. Tonvikten ligger mestadels på de positiva möjligheter som det mångkulturella ger (NE 2010). När det talas om det svenska samhället som mångkulturellt är det oftast i avseendet den språkliga, etniska, religiösa och kulturella mångfalden i samband med arbetskrafts- och senare flyktinginvandring. Den kulturella mångfalden har också ökat i och med ökad internationalisering, globalisering och tillväxten inom informationsteknologin, IT, och massmedia (Eklund, 2003, s. 6). En central tanke bakom begreppet kulturell mångfald är jämlikhet och rättvisa villkor för samhällets olika medlemmar oavsett bakgrund (Eklund, 2003, s. 5).

Begreppet interkulturell handlar snarare om processer där människor med olika kultur och olika språk kommunicerar med och påverkar varandra (NE 2010). Det interkulturella används ofta i samband med internationaliseringsfrågor, fredsfostran och mänskliga rättigheter (Olsson, 1986, s. 12).

2.6. AFRIKABILDEN I ÄLDRE SKOLBÖCKER

Undervisningen i geografi har genom historien varit tänkt att omfatta hela världen. Riktlinjerna har ändå gett stöd för åt vilket håll denna världsbild lutar, nämligen det egna landet, Europa och övriga delar av västvärlden. Under första hälften av 1900- talet skulle undervisningen om Fosterlandet och Norden ständigt återkomma ”genom hänvisningar och jämförelser, men på ett sätt så att kunskaperna om hela jorden ständigt förbättrades” (Olsson, 1986, s. 64).

Från mitten av 1850- talet har Afrikas historia präglats av europeisk dominans. Denna hegemoni har uttryckts genom utnyttjande av resurser och överlägsenhet gentemot inhemska kulturer (Palmberg, 2000, s. 10). Olssons undersökning visar att en hierarkisk rangordning satt sin prägel på läroböckernas framställning under hela den period hon undersökte. Normen för den kulturella rangordningen är enligt författarna ett industrialiserat samhälle, vit ras, västerländsk civilisation, kristen religion, konstitutionellt styrelseskick och teknisk utveckling. Dessa kriterier utgör det högsta stadiet i hierarkin och deras motsatser tillskrivs på motsvarande sätt låg rang (Olsson, 1986, s. 146). När det gäller vilken ras som betraktas som underlägsen övriga raser råder inga tvivel. I Nelson-Stolpes (i Olsson, 1986, s.114) lärobok, *Geografi för gymnasiet 1* (1954), står följande att läsa:

I begåvning, särskilt skapande andlig förmåga, är den negrida rasen den vita och gula underlägsen. Några av de nämnda primitiva folk, som här förts under den stora negrida rasgruppen, höra till de lägst stående folken på jorden (Olsson, 1986, s. 114).

Framställningen av afrikanerna utifrån ett rasistiskt perspektiv var vanligt fram till slutet av 1950- talet. Med andra världskriget och nazismen i färskt minne avtar så småningom denna framställning, men läroböckerna från 1960- talet innehåller fortfarande avsnitt om ras där huvudraser och rasmärken tas upp. Läroböckernas författare skriver att klimat och

näringsstillgång i viss mån påverkar egenskaper men den moderna rasindelningen sker framför allt med bestämning av blodtyp. Samtidigt pekar författarna på att konflikter mellan raser bör motarbetas (Olsson, 1986, s. 119). Olsson visar exempel från 1968 där författarna Nordström, Johnsson och Norborg skriver så här:

Alla raser har samma människovärde. Därför ska rasmotsättningarna motarbetas. Rasförföljelser är grova brott (Olsson, 1986, s. 119).

Dock fortsätter man enligt Olsson att uttrycka rangordning, men nu genom kontrasterande motpoler som primitivt – modernt eller ännu hellre genom kvantitativa tabeller som placerar västvärldens länder högst. Istället för ras jämför man nu BNP³, levnadsstandard, industriell utvecklingsgrad, analfabetism m.m. Resultaten redovisas sedan i tabeller och diagram eller siffror. Även denna bild får en stereotyp prägel då det alltid är samma folk som bedöms som fattiga och illitterata. Graden av analfabetism framstår som kännetecken för u- land eftersom man av någon anledning glömmer att även redovisa alla välutbildade människor (Olsson, 1986, s. 196).

Ytterligare en fördom som Palmberg menar förekommer är att Afrika levde i mörker utan utveckling och kultur innan européerna kom med civilisationen som en välsignelse (Palmberg, 2000, s. 63). När det gäller Afrikas historia före kolonisationen är det i huvudsak bara Egypten som tilldelas utrymme för detta i läroböckerna (Palmberg, 2000, s. 42). I övrigt ges Afrikas äldre historia väldigt liten del. Afrika före 1900- talet tas nästan uteslutande upp då Afrika var viktig för den historiska utvecklingen i Europa (Palmberg, 2000, s. 57). I en av de böcker som Palmberg undersökte står det:

Vi kan inte förstå situationen i Afrika om vi inte känner till kontinentens historia...

Detta menar Palmberg låter bra, men i nästa mening begränsas det till –

under åtminstone de senaste 100 åren. ...

Nästa mening begränsar enligt Palmberg det hela ännu mer så att det endast kommer att handla om Europas historia i Afrika –

Under 1800- talet utforskades Afrika av européer, från främst Frankrike, England och Tyskland, som lade under sig stora områden som kolonier (Palmberg, 2000, s. 57).

Genom att beröva Afrika dess egen historia menar Palmberg att intrycket av att afrikaner endast är offer, objekt men inte subjekt i sin egen historia, förstärks (Palmberg, 2000, s. 57).

Olsson menar att bildmaterialet under hela tiden har varit ungefär detsamma. Det sker inte några stora förändringar med bilderna runt 1950 i samband med att texterna började förändras. Läroboksförfattarna väljer i sina illustrationer av världen utanför västvärlden att framhäva särarten och det exotiska samt objekt som visar på låg utvecklingsgrad (Olsson, 1986, s. 196). Västvärlden illustreras genom högt värderade kulturella fenomen medan bilderna som skall illustrera Afrika istället visar motsatsen. Bilderna framhåller det för västvärlden främmande, pittoreska och primitiva i de afrikanska samhällena. Det finns

³ BNP (bruttonationalprodukt) är summan av ett lands produktion av varor och tjänster under ett år. BNP används ofta som jämförelse mellan länders utvecklingsgrad (NE 2010).

ändå ett undantag där även modern teknik visas, men det gäller Sydafrika som när det gäller kulturell utveckling får räknas som en västerländsk region (Olsson, 1986, s. 184). Från boken SOL 2000 från 1981 ger Olsson följande exempel på illustrationer som finns i anknytning till kapitlen om Europa och Afrika:

<i>Europa</i>	<i>Afrika</i>
Europeiska slättlandet (modern teknik)	Rift Valley, Kenya
Alperna	Regnskog
Moskva (stadsvy)	Savann
Barrskogsbältet	Oas i öknen
Det gröna Västeuropa	Sanddyner
Medelhavsvegetation	Afrika, landsbygdsbefolkning
London city	Barackstaden Atakpane i Togo
Ruhrområdet	Diamantbrytning vid Kimberley i Sydafrika (modern teknik)
Ukraina, lössjord ⁴ (modern teknik)	Rensning av jordnötter (primitiv metod)
Avancerad elektronisk industri	
Specialhamnarna i Europoort	

(Olsson, 1986, s. 184)

Europa illustreras här med modern teknik och städer medan Afrika illustreras med naturbilder eller det primitiva.

3. TILLVÄGAGÅNGSSÄTT

I det här avsnittet kommer jag att gå igenom vilka metoder jag valt att använda mig av. Jag kommer även att gå igenom vilka kriterier som ligger till grund för urvalet och eventuella avgränsningar som görs. Dessutom kommer jag att föra en metoddiskussion. Som avslutning kommer jag att redovisa hur arbetet genomfördes.

3.1 METODVAL

I det här arbetet har jag valt att göra dels en litteraturstudie av tidigare forskning samt dels undersöka hur stor plats Afrika får och hur kontinenten Afrika framställs i olika läroböcker för geografiundervisning riktade till årskurs sex.

3.2 URVAL

Det frirum som Lena Molin (2006) pratar om när det gäller urvalet av läroböcker gäller även för den här typen av undersökning. Precis som lärare har möjlighet att välja vilka läromedel de vill använda i sin undervisning har även jag möjlighet att välja vilka böcker jag vill använda i min undersökning. Det vill säga så länge de passar mitt syfte och ger mig möjligheter att besvara mina frågeställningar.

⁴ Lössjord är en jordart som består av små korn som vinden fört med sig och lämnat i tjocka lager på marken. Man odlar ofta spannmål på den här typen av jord eftersom den är mycket bördig (NE 2010).

Mängden läroböcker i geografi för årskurs sex, som behandlar Afrika på något sätt, är relativt begränsad då undervisningen för den här åldern oftast koncentreras till Norden och Europa⁵. Det medför ett jämförelsevis litet urval mot om jag istället hade valt att undersöka böcker om Norden eller övriga Europa. De flesta förlagen har ändå någon eller några läroböcker som handlar om världen utanför Europa även för de tidigare åldrarna.

För att få överblick över vilka böcker som skulle kunna vara aktuella för den här uppsatsen besökte jag de väl etablerade, och för mig mest kända, läromedelsförlagens internetjänster. De flesta förlagen hade någon lärobok som skulle passa in i min undersökning. Därefter kontaktade jag, via mejl, de förlag⁶ som visade sig ha de böcker jag ansåg passa. Jag berättade om syftet med min undersökning och frågade om jag kunde få tillgång till t.ex. tjänsteexemplar av böcker som var intressanta för uppsatsen.

Av ett förlag fick jag till svar att de inte hade någon aktuell bok i ämnet och hade inte haft det på flera år och från två övriga förlag har jag inte fått något svar alls. På grund av tidsbrist och för att få en mer trovärdig undersökning valde jag därför att själv investera i två böcker; *Boken om Världen* från Almqvist & Wiksells förlag och *Upptäck Världen* från Liber AB.

Natur och Kulturs förlag var mycket tillmötesgående och skickade ett exemplar av den bok som var aktuell, *PULS Geografi 4 – 6 världen*. På mitt lokala bibliotek hittade jag ännu en bok från Natur och Kultur från samma serie som den grundbok jag undersöker. Den heter *TEMA Länder i Världen*, och fungerar som en uppslagsbok om alla länder utanför Europa. Då denna bok tar upp alla självständiga länder i Afrika kommer jag inte att undersöka mängden omnämmanden utan mer *hur* dessa länder framställs i boken.

Även Bonnier utbildning var mycket tillmötesgående och skickade mig ett exemplar av sin lärobok *Koll på Världen*.

3.3 METODDISKUSSION

Att göra en textanalys innebär enligt Johanson och Svedner (2006) att göra en närläsning. Närläsning går ut på att försöka klarlägga innehållet i texten så noggrant som möjligt. Ett problem med denna metod är att analysen ofta innehåller en stor del subjektivitet då man som läsare ofta fastnar för olika saker i texten och tolkar detta utifrån de erfarenheter och perspektiv man själv har. Ett sätt att undvika detta problem är att göra en s.k. komparativ undersökning där flera texter tas med i analysen. Genom en komparativ undersökning blir uppgiften inte bara att beskriva och förklara innehållet utan man försöker också förklara de skillnader som eventuellt finns i de olika texterna (2006, ss. 64 - 66). I detta arbete kommer det att göras en textanalys och då det är jag som både väljer ut samt tolkar både text och bild finns naturligtvis en viss risk för subjektivitet då tolkningen av materialet görs utifrån mitt perspektiv. Genom att jämföra flera olika läroböcker hoppas jag ändå undvika detta dilemma.

⁵ Jag är medveten om att Norden är en del av Europa men denna uppdelning brukar vara rådande i undervisningen. Av tradition börjar man med den svenska geografien för att sedan gå vidare till Norden, Europa och sist världen i nämnd ordning. Man går från det kända till det okända som har varit vanligt inom regionalgeografien sedan 1800- talet (Molin, 2006).

⁶ Dessa förlag är Gleerups Utbildning AB, Natur & Kultur, Bonnier Utbildning AB, Liber AB samt Almqvist & Wiksell (numera en del i Liber AB).

3.4 RELIABILITET, VALIDITET OCH GENERALISERBARHET

Staffan Stukát (2005, ss. 125 - 130) samt Johansson och Svedner (2006, s. 108) menar att det är viktigt att diskutera en uppsats reliabilitet, validitet och generaliserbarhet. Därför kommer jag här att ta upp detta till diskussion i förhållande till min uppsats.

Hur stor reliabilitet, dvs. mätnoggrannhet, har uppsatsen? Med tanke på att jag ensam räknat antal sidor och bilder samt läst och tolkat all text och alla bilder, som på något sätt handlar om Afrika, i läroböckerna finns det naturligtvis en stor risk att undersökningen är subjektiv och därmed även påverkad av mina tolkningar och erfarenheter. För att öka reliabiliteten skulle jag kanske låtit någon, eller några andra, för undersökningen oberoende tolka text och bilder för att på så sätt få fler möjliga tolkningar. Då tiden är begränsad för denna uppsats har ett sådant tillvägagångssätt inte varit möjligt då det tar tid att sätta in andra i hur de skall gå tillväga i arbetet och vad de skall undersöka. Istället har jag gjort en komparativ undersökning där jag undersökt likheter och skillnader i flera olika läroböcker. Genom att jag undersökt varje lärobok på samma sätt och ställt mig samma frågor till alla bilder och all text hoppas jag att uppsatsens säkerhet ökat.

När det gäller uppsatsens validitet, dvs. giltighet, finner jag den vara god. Genom att jämföra flera olika läroböcker samt mina tolkningar av text och bilder med det jag beskriver i den tidigare forskningen har jag lyckats få svar på mina frågeställningar. Dessutom har jag funnit att mina resultat stämmer väl överens med de resultat som jag tar upp under tidigare forskning.

Då den här uppsatsen begränsats till att endast omfatta läroböcker för geografi som riktas till grundskolans årskurs sex kan naturligtvis dess generaliserbarhet ifrågasättas. De läroböcker som använts i undersökningen kommer från de förlag som jag upplever som de största och mest kända på läromedelsmarknaden. Min uppfattning är att deras läroböcker också är de som förekommer mest frekvent i undervisningen. Med tanke på detta menar jag att de fem läroböcker jag valt att undersöka mer än väl representerar de läroböcker som finns och används i grundskolans årskurs sex. Det i sin tur innebär att jag drar slutsatsen att den här undersökningens resultat kan gälla för många läroböcker i geografi som används i grundskolans årskurs sex, dvs. att undersökningen är generaliserbar. Däremot är det på sin plats att påpeka att det ofta förekommer geografiläroböcker som är äldre, dvs. före 2000- talet såväl som även före 1990- talet, i undervisningen för yngre elever och dessa läroböcker är överhuvudtaget inte representerade genom den här undersökningen. Detta medför att den här uppsatsens urval kanske inte är representativ för geografiundervisningen för årskurs sex i alla skolor och därmed har även uppsatsens generaliserbarhet minskat.

Naturligtvis hade jag kunnat ta med ännu fler läroböcker i undersökningen och även inkluderat lärarhandledningar och andra typer av läromedel, där Afrika finns med, för att på så sätt öka tillförlitligheten. Då både tid och omfång för uppsatsen är begränsat finns inget utrymme för en så pass omfattande undersökning i just det här arbetet.

3.5 GENOMFÖRANDE

Efter att jag valt ut de fem böcker som ingår i min undersökning började jag med att närläsa texterna för en kvantitativ analys (jfr. Johansson & Svedner, 2006, ss. 64 - 65). På så sätt fick jag reda på hur många sidor varje bok har om Afrika. Därefter räknade jag in de sidor där Afrika nämns på något sätt i den totala sammanräkningen av sidor ägnade Afrika. Detta jämförde jag även med hur många sidor Asien och Sydamerika får i samma

böcker. Detta gjorde jag därför att dessa världsdelar är ganska lika Afrika i mycket och de jämförs ofta med varandra. Sedan räknade jag alla bilder i böckerna. I den här kvantitativa delen av arbetet har jag tagit hjälp av några frågor som t.ex. hur många bilder det finns på människor respektive djur, vilken del av Afrika bilden gestaltar osv. för att på så sätt försöka hitta svaren i mitt material.

I nästa fas har jag gjort en kritisk närläsning (Johansson & Svedner, 2006, ss. 64 - 65) och därmed fått en mer kvalitativ analys av materialet. Vid läsningen har jag utgått från vad som sägs i texterna och därigenom även vad som inte sägs. Hur framställs Afrika?, På vilket sätt framgår det? och Är det positivt eller negativt? är några av de frågor jag ställt mig vid närläsningen. Jag har även undersökt om eventuella bilder förtydligar och förstärker det som sägs i texterna.

Utifrån detta har jag sedan sökt efter mönster i böckerna (se avsnitt 4.24.2 nedan). Genom att fråga mig vilka mönster som går att finna i läroböckerna har jag kunnat fastställa vissa mönster och dessa har därefter fått fungera som kategorier i resultatet.

4. RESULTAT

Under den här rubriken kommer jag inledningsvis presentera de läroböcker jag tagit mitt material ifrån. Därefter kommer jag att redovisa mitt resultat utifrån de mönster jag menar finns i böckerna. Sammanlagt har jag granskat 183 sidor och 653 bilder. Till bildmaterialet räknar jag fotografier, tecknade bilder samt kartor.

4.1 PRESENTATION AV LÄROBÖCKER

Det brukar hävdas att det i världsdelarna Afrika, Asien och Sydamerika finns de fattigaste länderna och de flesta av dessa länder brukar hamna långt ner på skalan när det handlar om läskunnighet, ekonomisk tillväxt, tillgång till mat och rent vatten m.m. Eftersom dessa länder brukar jämföras i andra sammanhang har även jag valt att göra en jämförelse när det gäller vilket utrymme världsdelarna Asien och Sydamerika får i de böcker jag undersöker i det här arbetet. Denna jämförelse, som jag endast gör här kan vara intressant då Asien är störst medan Afrika har flest länder.

4.1.1 *PULS Geografi Världen 4 – 6*

Boken ingår i Natur och Kulturs samhällsorienterande serie PULS och riktar sig till årskurs 4 – 6. Den är skriven av Katarina Olsson och Ingrid Åsgård (2005). Boken består av 119 sidor och är indelad i fyra teman; Vår jord, Naturtyper, Världen vi lever i och Räcker jordens resurser?. Temat Världen vi lever i är dessutom indelat i sex kapitel; Afrika, Asien, Oceanien, Nordamerika, Sydamerika och Antarktis. Först beskrivs världsdelarna övergripande i temat Världen vi lever i och därefter följer beskrivningar av ett par representativa länder per världsdel i de efterföljande kapitlen. Dessutom finns en ordlista med viktiga ord och en lista på världens alla självständiga länder, ordnade efter världsdelarna, i slutet av boken. Enligt min mening är boken främst naturgeografiskt inriktad. Boken ägnar Afrika tio sidor. Asien får tolv sidor och Sydamerika tio sidor.

4.1.2 *PULS TEMA Länder i Världen*

Även den här boken ingår i serien PULS och ges ut av Natur och Kulturs förlag. Boken innehåller 296 sidor och författare är Connolly, S., Mason, A., Muirden, J.,

Sonntag, L., Steele, P. samt Thomas, J. och översättare är Monica Svedberg (2001). I den här boken lämnas Europa utanför och istället får eleverna bekanta sig med världsdelen Afrika, Nordamerika, Sydamerika, Asien och Oceanien. Resan går genom olika naturtyper där eleverna möts av olika folkslag med skilda traditioner, språk, politik, religion och sätt att leva. Länder i världen är tänkt att fungera som en uppslagsbok där eleverna får hjälp att hitta det land de söker genom att använda innehållsförteckningen i början av boken eller i registret i slutet av boken. I innehållsförteckningen är länderna ordnade efter världsdelen. Varje land presenteras med en glob som visar var på jorden just det landet ligger. Dessutom finns en karta med viktiga städer, vattendrag och berg. Med hjälp av texter och bilder beskrivs landet och människorna som lever där. Alla länder har även en ruta som presenterar fakta och siffror som t.ex. landets storlek, antal invånare, högsta berg, språk, export och stora städer. Eleverna kan även läsa om hotade djurarter, lära sig några ord på landets språk eller få tips på maträtter som är typiska för landet. Även denna bok är i huvudsak naturgeografisk men här finns mer inslag av kulturgeografi än i ovan nämnda bok vilket är naturligt då även människorna och dess olika kulturer, traditioner och sätt att leva tas upp i den här boken. I boken ägnas 90 sidor åt Afrikas 54 länder. Detta kan jämföras med Asiens 114 sidor och 44 länder samt Sydamerikas 13 länder som får 33 sidor.

4.1.3 *Boken om Världen*

Författare till *Boken om Världen* (2001) är Stina Andersson och Karin Åström och boken ges ut av Almqvist & Wiksells förlag som numera är en del av Liber. Boken består av 160 sidor och totalt elva kapitlen. De första fem kapitlen är lite mer allmänna geografiska kapitlen; Jorden – en livaktig planet, Varför ser naturen olika ut?, Var kommer vi människor ifrån?, I havet och Valarna – havets jättelika däggdjur. De sex världsdelen får var sitt eget kapitel och dessutom finns det två utveck på bokomslagen; Utvik fram där det finns en världskarta och tabeller samt en befolkningskarta och Utvik bak som har en karta över världens natur samt förklaringar till varför det blir årstider och vad växthuseffekten är. De tre inledande kapitlen är på nio sidor. Därefter följer kapitlen om alla sex världsdelen på 146 sidor. De sista fyra sidorna behandlar livet i haven och mer specifikt tas valarnas liv upp. Afrika tar upp 37 sidor av boken och detta kan jämföras med Asien som tar upp 45 sidor och Sydamerika som får 18 sidor. Dessutom finns Afrika med på något sätt på två sidor och Asien på en sida i de tre första kapitlen. Sydamerika finns inte med i något annat sammanhang. Precis som de andra böckerna är även *Boken om Världen* naturgeografiskt inriktad.

4.1.4 *Upptäck Världen*

Upptäck Världen Geografi (2008) består av 180 sidor och är skriven av Torsten Bengtsson och Annica Hedin. Den är utgiven av Liber och riktar sig till elever i årskurserna fyra t.o.m. sex. Boken ingår i Libers *Upptäckarserien – böcker i SO och NO för skolår 4 – 6*. *Upptäck Världen Geografi* är samplanerad med *Upptäck Världen Geografi Arbetsbok* och *Upptäck Världen Biologi*. Detta är den enda boken jag hittat hittills som har ett tvärvetenskapligt perspektiv inom både SO- och NO- ämnena.

Upptäck Världen Geografi innehåller fjorton kapitlen. Åtta av kapitlen är teman; Upptäck Världen, Världsdelar och hav, Jordens klimat och natur, Jordens befolkning, Världens odlingar och slutligen Jordens glaciärer. Sex av kapitlen behandlar världsdelen. I dessa sex kapitlen finns kartor och beskrivningar av några länder i varje

världsdelen. Dessutom finns historiska avsnitt om pyramider, indianer m.m. Varje kapitel avslutas med en sammanfattning av det som tagits upp i texten och längst ner på sidorna finns en ordlista med ord som förekommer i texten. I slutet av boken finns en lista över viktiga ord och begrepp som förekommer och dessutom tabellfakta om världens länder. I *Upptäck Världen* är kapitlet om Afrika på 25 sidor och dessutom nämns Afrika på något sätt på ytterligare 14 sidor i boken. Detta kan jämföras med kapitlet om Asien som är på 27 sidor och Asien nämns dessutom på ytterligare 19 sidor. Sydamerikas kapitel är på 19 sidor och Sydamerika nämns i andra sammanhang på ytterligare 5 sidor. Även *Upptäck Världen Geografi* är naturgeografiskt inriktad.

4.1.5 *Koll på Världen,*

Koll på Världen, geografi (2009) är skriven av Kjell Haraldsson, Hanna Karlsson och Lena Molin och ges ut av Bonnier utbildning och är den senast utgivna boken av alla de jag undersöker. Boken, på 180 sidor, är indelad i tio olika teman; Kartografi, Jorden, Jordens klimat och natur, Världens befolkning, Resurser, Marken vi lever av, Industrier i världen, Världshavet, Sötatten och Världsdelen. Varje kapitel inleds dessutom med en presentation av vad eleverna skall kunna när de är klara med kapitlet. Alla teman, utom det om kartografi, avslutas med ett specialuppslag med anknytning till temat. På sidorna i boken finns också olika symboler; *Förstoringsglaset* som visar att det är en faktaruta, *Den historiska rutan* där det historiska perspektivet lyfts fram, *Flodpärlmusslan* som lyfter fram miljöperspektivet och hållbar utveckling och slutligen *Har du koll på...* där lite annorlunda och roliga fakta tas upp.

Koll på Världen, geografi har främst en naturgeografisk inriktning men inslagen av kulturgeografi är något fler här än i de böcker jag tagit upp ovan. Den här boken är också lite annorlunda uppbyggd än de andra eftersom olika länder och världsdelen nämns inom varje tema. Det innebär att Afrika omnämns på något sätt på 15 sidor och har ett eget kapitel om fyra sidor. Detta kan jämföras med Asien som också har ett eget kapitel om fyra sidor och dessutom omnämns på 21 sidor. Sydamerikas kapitel är även det på fyra sidor och Sydamerika omnämns dessutom i någon form på 15 övriga sidor.

4.1.6 SAMMANFATTNING LÄROBÖCKER

Ovan har jag i presentationen av läroböckerna gett relevant information om varje lärobok. I tabell 1 redovisar jag på ett tydligt sätt antal sidor och bilder i varje lärobok där Afrika förekommer.

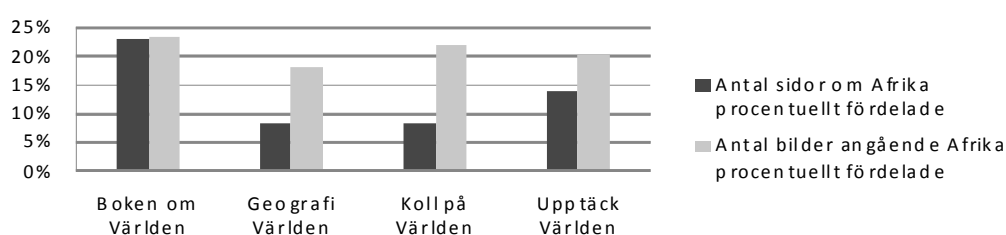
Tabell 1 Sidantal och antal bilder där Afrika förekommer i fem läroböcker.

Bok	Antal sidor	Totalt antal sidor	Antal bilder	Totalt antal bilder	Länder som behandlas
<i>Boken om Världen</i>	37	160	66	281	Egypten, Nigeria, Tanzania, Sydafrika
<i>Geografi Världen</i>	10	119	37	203	Sydafrika, Tanzania, Egypten ⁷
<i>Koll på Världen</i>	15	180	48	217	Sydafrika, Madagaskar, Egypten ⁸
<i>Upptäck Världen</i>	25	180	90	447	Egypten, Marocko, Kenya, Nigeria, Sydafrika
<i>TEMA Länder i Världen</i>	96	296	412	1209	Alla självständiga Afrikanska stater ⁹ .
Totalt	183	935	653	2357	Egypten, Sydafrika, Tanzania, Nigeria, Kenya, Madagaskar, Marocko

Tabell 1 Här ges en överblick över bilder, sidantal och det fokus som finns i böckerna.

I boken *TEMA Länder i Världen* (2001) får Afrika ca 32,4 % av textutrymmet och bilderna får ca 34 %. I Afrika finns 54 länder, vilket är fler än i någon annan världsdel, och detta kan jämföras med den största av världsdelarna, Asien, där det finns 44 länder. Därför är det svårt att jämföra *TEMA Länder i Världen* (2001) med de andra böckerna när det gäller vilket utrymme Afrika får. Figur 1 visar hur text respektive bilder fördelar sig procentuellt i böckerna exkl. *TEMA Länder i Världen* (2001).

Figur 1 Diagram över hur text respektive bilder fördelar sig procentuellt i fyra läroböcker i geografi.

Figur 1 Här ser man att Boken om Världen ger mest utrymme för Afrika både när det gäller text och bild.

⁷ Det är ett temauppslag om Nilen men då Nilen finns i Egypten tar jag med det som landet Egypten.

⁸ Här handlar det om pyramiderna men då dessa finns i Egypten tar jag med landet även i detta fall.

⁹ Västsahara ligger söder om Marocko och har länge varit föremål för politiska strider där flera länder gjort anspråk på landet. Marocko gör fortfarande anspråk på en del av landet. FN har försökt medla men både Marocko och befrielseströrelsen Polisario har förhållat processen i många år (NE 2010).

I *Boken om Världen* (2001) får Afrika ca 23 % av textutrymme och ca 23,5 % av det totala bildutrymmet. När det gäller *Geografi Världen* (2005) får Afrika ca 8,4 % av det totala textutrymmet och ca 22 % av bildutrymmet. *Koll på Världen* (2009) ger Afrika ca 8,3 % av textutrymmet och bilderna får ca 22 % av utrymmet. I boken *Upptäck Världen* (2008) får texten om Afrika ca 13,8 % av utrymmet medan bildernas utrymme blir ca 20 %. Av de böcker som ingår i min undersökning är det *Boken om Världen* (2001) som ger Afrika mest utrymme både när det gäller text och bilder.

4.2 MÖNSTER

Här kommer jag att beskriva de mönsterkategorier jag tycker mig finna i böckerna.

4.2.1 Egyptens forna historia

Ett av de mönster som är tydligt och lätt att urskilja är att Afrikas historia är liktydig med Egyptens forna historia. Av de fem böcker jag undersöker tar fyra av dem upp Egypten som land. Därutöver har tre av dem även fördjupningsavsnitt om Egypten och dess forna historia och i fyra böcker tas historia endast upp i samband med Egyptens pyramider och faraoner.

I *Upptäck Världen* (2008, ss. 42 - 45) får alla länder två sidor text med tillhörande bilder, utom Egypten som får fyra sidor där två sidor handlar om den forna historien. Texten berättar om pyramiderna och hur forskarna tror att de byggdes för mer än 5000 år sedan. Till texten finns bilder och en av dem föreställer pyramiderna i Giza sedda uppifrån och en är en tecknad bild av Cheops pyramid där bildtexten bl. a. förklarar hur pyramiden ser ut inuti. En tredje bild föreställer en grupp vita turister som beskådar en sfinx och lyssnar till en guide. Längst ner på den sista sidan (s.45) av fördjupningsavsnittet om Egypten finns ett fotografi av hur man tror att Tutankhamun såg ut då han levde. Jämte detta fotografi finns också en bild av Tutankhamuns guldmask. Mellan bilderna finns en text som berättar om när arkeologen Howard Carter hittade Tutankhamuns orörda gravkammare 1922. Av denna text framgår inte vilken innebörd pyramiden haft utan det viktiga här verkar vara vilken europé som fann graven.

Även *Boken om Världen* (2001, ss. 16 – 19) tar upp Egypten som land och här får landet i fråga tre sidor plus en fördjupning på en (1) sida. Redan i det inledande textstycket läggs vikten vid pyramiderna där vi får en inblick i hur män och pojkar med kameler förbereder sig för de många turisterna som skall besöka pyramiderna under dagen. Andra stycket fortsätter att berätta om faraonernas tid då pyramiderna byggdes. Här finns en bild av farao Ramses den II som ligger i en glasmonter i ett av Kairos museer. Vi får dessutom, via en bildtext till en bild av en forntida egyptisk kvinna, lära oss att kvinnor sminkade sig redan på faraonernas tid. I fördjupningen får vi veta varför och hur pyramiderna byggdes samt hur faraonerna balsamerades och varför. En liten textruta berättar också om att katter var heliga i det gamla Egypten och därför balsamerades även de. Det finns också ett foto av en egyptisk pojke framför pyramiderna som enligt bildtexten försöker tjäna lite extra pengar genom att sälja vykort och andra souvenirer. Dessutom finns ett foto på hieroglyfer, gamla egyptiska skrivtecken, från en vägg i Luxor.

Boken *Koll på Världen* (2009) har ett tema om sötvatten som bl. a. tar upp naturfenomenet delta. I detta kapitel får även Egyptens forna historia plats då författarna berättar om att det var längs Nilen människorna först blev bofasta och lärde

sig odla i området (s. 89). Förutom detta berättas det om pyramiderna i Giza i Egypten (s. 100). I den här boken får Egypten ungefär en halv sida totalt men det som tas upp är övervägande den forna historien.

Geografi Världen (2005, ss. 50 – 51) är ett undantag bland böckerna. Här får inte landet Egypten något eget kapitel. I stället låter man Nilen få en fördjupning på två sidor. Här möter vi styrmannen Suleyman och kaptenen Ismael som tar oss, och författaren Jan Pedersen, med på en seglats i en felucka, en lång träbåt med ett stort trekantigt segel, på Nilen nedanför Assuandammen. Segelturen sker i modern tid men Ismael berättar mycket om hur det var att leva längs Nilen för länge sedan då Nilen fortfarande svämmade över och jorden var bördigare och det fanns gott om krokodiler. Vi får även lära oss att den moderna utvecklingen har ett pris som kan vara svårt att förutse. Texten skulle mycket väl kunna handla om det forntida Egypten, speciellt som det hela avslutas med en tecknad bild av en kvinna i antika egyptiska kläder som sitter i en kanot. Kan det vara Cleopatra? Det sägs inget om vare sig Cleopatra eller Egyptens forna historia men det är ändå lätt att tolka det så då bilden av kvinnan finns där. Förutom den tecknade kvinnobilden finns ett foto av en man på en båt som mycket väl skulle kunna föreställa kapten Ismael eller styrman Suleyman. Här finns också en kartbild över Nilens sträckning mellan Kairo och Victoriasjön.

TEMA Länder i Världen (2001, ss. 20 – 23) är även den annorlunda då den fungerar som en uppslagsbok om de olika länderna i världen. Här får Egypten totalt fyra sidor. Vi får veta att hamnstaden Alexandria grundades av grekerna för över 2000 år sedan och att Egypten är världens äldsta turistland eftersom greker och romare kom hit för att titta på tempel och gravar för mer än 2000 år sedan. I övrigt finns tre bilder med tillhörande bildtexter som berättar om Egyptens forna historia. En bild föreställer en felucka och i texten får vi veta att med den här typen av båtar har man fraktat gods och människor på Nilen i cirka 5000 år. En annan bildtext till en bild av pyramiderna i Giza lär oss att pyramiderna byggdes som gravar åt faraoner som regerade i Egypten för 4000 år sedan. En annan bild föreställer hieroglyfer och texten berättar att så här skrev man i fornegyptisk tid. Texten säger inte så mycket om det forna Egyptens historia men det finns ytterligare två bilder som skulle kunna tolkas som ”gamla” eftersom de är tecknade och föreställer gammaldags hantverksmetoder. I den här boken får man snarare känslan av att Egypten tillhör Europa och Medelhavsländerna i stället för att vara en del av Afrika.

Att just Egypten får så stor plats och verkar intressera läromedelsutgivarna i så hög grad är ingen nyhet. När det gäller Afrikas historia före kolonisationen är det i huvudsak bara Egypten som tilldelas utrymme för detta i läroböckerna (Palmberg, 2000, s. 42). I övrigt ges Afrikas äldre historia väldigt liten del. Detta framgår även av Palmbergs (2000, s. 42) undersökning. En stor del av det material som undersökts av Palmberg handlar om Egypten. Speciellt tiden före upptäcktsresorna och kolonialismen. Man kan fråga sig om Egypten egentligen representerar Afrika i den framställning som görs i skolböckerna. Detta beror naturligtvis lite på hur man ser på saken. Egypten är både ett land i sig men också en del av Medelhavsländerna och en del av kontinenten Afrika. Dessutom är det ett muslimskt land i arabvärlden som kanske representerar ”Mellanöstern” mer än Afrika. Vilket perspektiv är det då som kommer fram i böckerna? Enligt Palmberg (2000, s. 45) är det i alla fall inte Afrikaperspektivet, dvs. Egypten som en del av Afrika. I de böcker jag granskat upplever jag att det endast är *TEMA Länder i Världen* (2001) som ger bilden av Egypten som ett Medelhavsland snarare än ett land i Afrika. De andra böckerna visar å

andra sidan inte heller prov på att ha ett Afrikaperspektiv i sin framställning av Egypten.

4.2.2 Européer i Afrikas historia

Som jag nämnt ovan är en av de vanliga fördomarna som förekommer att Afrika levde i mörker utan utveckling och kultur innan européerna kom med civilisationen som en välsignelse (Palmberg, 2000, s. 63). I läroböcker tas Afrikas historia före 1900- talet nästan uteslutande upp då Afrika var viktig för den historiska utvecklingen i Europa (Palmberg, 2000, s. 57). De böcker jag undersökt utgör ingen skillnad i det hänseendet och Afrikas historia börjar först när européerna upptäcker dess rikedomar.

Geografi Världen (2005, s. 45) har ett kapitel som heter Afrikas mörka historia. Här börjar Afrikas historia på 1800- talet då de europeiska länderna kommer för att bestämma över de afrikanska länderna och ta deras naturtillgångar.

I boken *Koll på Världen* (2009) gör européerna sitt intåg i Afrika någon gång efter 1492, då Columbus banat väg för europeiska kolonier med plantager i Amerika. Detta illustreras med en tecknad bild som numera är klassisk i de här sammanhangen och föreställer hur slaverna packades ihop så tätt som det bara gick i skeppets lastutrymme. (s. 63). Så småningom inser européerna enligt författarna att Afrika är fullt av rikedomar och en kapplöpning om vem som kan lägga beslag på så stora områden som möjligt inleds och i början av 1900- talet ligger så gott som hela Afrika under europeiskt styre. Först efter andra världskrigets slut börjar kolonierna bli fria (s. 99).

Även *Boken om Världen* (2001, ss. 36 - 37) tar upp slavhandeln och kolonisationen som den Afrikanska historien i temat *När européerna tog både land och slavar*. Den här boken tar som enda bok även upp konsekvenser av slavhandeln som drabbade människorna i dels Afrika och dels även i Amerika. Texten berättar om hur familjer skiljdes från varandra och att dessa människor hade behövts för att bygga upp de afrikanska samhällena och odla mat. Detta illustreras även av en tecknad bild där slavjägare just tagit en eller flera män från sin familj. Kvar är en kvinna och tre barn som alla gråter. I den tillhörande bildtexten berättas om hur familjer skildes åt och att detta påverkar än idag (s. 37). Dessutom finns en karta som visar vad som fraktades över haven med de olika fartygen samt en bild av en ”stämpel mot slavhandeln” (*Boken om Världen*, 2001, s.37).

I boken *Upptäck Världen* (2008) finns historietemat *När Europa erövrade Afrika* (s. 53) där det berättas om hur europeiska länder lade under sig de afrikanska länderna för att få fri tillgång och makt över de eftertraktade naturtillgångarna i Afrika. Detta illustreras av en kartbild med olika färger som visar vilka europeiska länder som koloniserade de Afrikanska länderna. Temat fortsätter sedan att berätta om *En grym handel med människor* (ss. 54 – 55) där man tar upp slavhandeln mellan Europa, Afrika och Amerika. Även här finns en kartbild över hur slavar och gods fraktades över haven med fartyg. Dessutom finns en bild av uppklädda slavkvinnor på en slavauktion i södra USA.

Alla ovanstående böcker likställer Afrikas historia dels med det forna Egyptens historia men framförallt Europas historia i Afrika. En av böckerna utgör dock ett undantag, *TEMA Länder i Världen* (2001). När det gäller de flesta av de tidigare koloniserade länderna i Afrika har även *TEMA Länder i Världen* Europas historia som utgångspunkt för att berätta om Afrikas historia men här finns också undantag.

Etiopien (s. 52 – 54) är ett av dem och beskrivs som en av Afrikas äldsta civilisationer. Här berättas också att enligt en legend regerade kung Salomos son, Menelik, och drottningen av Saba här för 3000 år sedan. Det mäktiga Aksumriket bildades här på 100- talet. Landet blev kristet och sedan har det regerats av kristna kejsare. Etiopien och Liberia var de enda länderna som undgick kolonisationen och kanske är det detta tillsammans med kristendomen som gör att man inte utgår från kolonisationen då man beskriver Etiopiens historia. Här finns en tecknad bild som illustrerar Etiopiens historia och den föreställer palatset i den tidigare huvudstaden Gonder som byggdes åt kejsar Fasilidas på 1600- talet.

4.2.3 Egypten, Sydafrika, Tanzania och Nigeria

Ännu ett mönster som är tydligt urskiljbart är vilka länder böckerna fokuserar på då Afrikas länder skall behandlas. En lärobok har oftast ett begränsat omfång och vissa länder verkar få företräde då det gäller urvalet. I de böcker jag har granskat är det Egypten och Sydafrika som får företräde framför andra då dessa länder får egna kapitel i samtliga böcker. Boken *Upptäck Världen* (2008) har dessutom ett kapitel om Marocko som även det ligger i Nordafrika. Tanzania och Nigeria får egna kapitel i två respektive tre av böckerna. Det verkar finnas en uppfattning om att dessa fyra nämnda länder hör till viktig kunskap för våra yngre elever. Detta kan också medföra ett budskap om att kunskap om andra länder inte är lika viktig. Länderna i Centralafrika verkar höra till denna kategori om mindre viktig kunskap som sällan eller aldrig finns med i böckerna. De gånger länder i Centralafrika får utrymme handlar det ofta om regnskogen och aporna som lever där. I *Koll på Världen* (2009), där en sida om ett Centralafrikanskt område finns, handlar det om den krympande Tchadsjön. Även Västafrika får liten plats i böckerna men som jag redan nämnt låter två av dem, *Boken om Världen* (2001) och *Upptäck Världen* (2008), västafrikanska Nigeria få ett eget kapitel. De delar av Afrika som representeras av färst länder får ändå störst utrymme i böckerna, dvs. norra och södra Afrika där Egypten och Sydafrika är klart överrepresenterade (jfr Palmberg, s. 20). I tabell 2 kan man se vilka delar av Afrika som är i fokus i mitt material.

Tabell 2 Afrika i fem läroböcker i geografi.

Del av Afrika	Antal sidor	Antal sidor/land	Antal kapitel ¹⁰	Antal bilder	Antal bilder/land
Nordafrika	55	11	11 (5)	102	20,4
Västafrika	38	2,23	20 (3)	105	6,2
Centrala Afrika	27	2,7	11 (1)	70	7
Östafrika	62	4,3	18 (4)	129	9,2
Södra Afrika	29	4,8	10 (4)	68	11,3

Tabell 2 Här visas tydligt vilka delar av Afrika som är i fokus i läroböckerna. Formel jag använt är antal bilder el. sidor dividerat med antal representerade länder i den aktuella delen av Afrika (exkl. TEMA Länder i Världen): t ex 55 sidor om Nordafrika dividerat med 5 länder = 11 sidor per land.

Samtliga böcker utom *TEMA Länder i Världen* (Conolly2001) har en Afrikakarta på första uppslaget där samtliga länder finns utsatta med namn. I *Geografi Världen* (2005, s. 42 - 43) finns dessutom alla afrikanska länders flaggor gestaltade. Alla böckerna visar med symboler (kartbilderna och flaggorna) den mångfald som finns i Afrika och tre av böckerna; *Boken om Världen* (2001), *Geografi Världen* (2005) och

¹⁰ Siffran inom parentes anger antal kapitel där landsdelen förekommer i de granskade böckerna där boken *TEMA Länder i världen* är exkluderad. Detta har jag valt att göra eftersom *TEMA Länder i Världen* garanterar att varje land får minst ett kapitel. Sid- och bildantal varierar dock så detta är medräknat.

Upptäck Världen (2008), talar på ett tydligt sätt genom faktarutor om att det finns 54 länder i Afrika. *TEMA Länder i Världen* (2001) visar det genom att skriva lite om alla länder och därmed blir Afrikas mångfald presenterat i antal sidor. I *Koll på Världen* (2009) talas bl.a. om största land, längsta flod, högsta berg och folkmängd men ingenstans framgår hur många länder det faktiskt finns i Afrika. För att få reda på detta i den här boken får man räkna länderna som är utsatta på kartbilden (s. 98).

Ofta används bilder i läroböcker för att tydliggöra eller förstärka texten. Därför blir bilderna viktiga informationsbärare även i min analys. Också bilderna visar på visst fokus där Egypten och Sydafrika i de flesta fall får mer plats än andra länder i Afrika. När det gäller att tala om var bilderna är tagna finns två böcker som är väldigt bra på detta, *Geografi Världen* (2005) och *Upptäck Världen* (2008). Till så gott som varje bild finns en text där det tydligt framgår var den är tagen och i den sistnämnda boken finns även en liten kartbild som visar var i Afrika vi befinner oss. Även *Boken om Världen* (2001) är relativt bra på detta, framförallt när det gäller bilder från Egypten och Sydafrika. *Koll på Världen* (2009) är sämre på att ange var bilderna är tagna och där får man gissa var i Afrika den är tagen i flera fall. I *TEMA Länder i Världen* (2001) kan man anta att de bilder som finns med vid respektive land också representerar landet i fråga, men det är inget som framgår vid varje bild. Min uppfattning är att författarna hjälper läsaren se att det finns en mångfald av platser och människor i Afrika genom att ange var bilden är tagen. En sydafrikan eller västafrikan är inte synonymt med alla afrikaner och det ser inte likadant ut i Marocko och Kongo Kinshasa. Därför är det viktigt för läsaren att veta var bilden är tagen.

4.2.4 Djurens Afrika och människornas

Palmberg fann i sin tidigare undersökning från 1987, som resulterade i boken *Afrika i skolböckerna – Gamla fördomar och nya*, att djur ofta förefaller vara mer intressanta än människor (Palmberg, 2000, s. 18). I den senaste undersökningen fick djuren inte lika stor plats längre. Där djur nämns överhuvudtaget är det i samband med turism i Östafrika. Hon finner inga spår av att det exotiska Afrika, de stora djurens och safariresornas Afrika tillåts dominera i skolböckerna vilket är en positiv utveckling. Därför anser hon inte att skolböckerna reflekterar den allmänna föreställningen om Afrika. Böckerna blir istället ett alternativ som informerar mer om människorna än om djurvärlden (Palmberg, 2000, s. 18). Även jag upplever i min undersökning att människorna får större plats än djuren. Av totalt 212 sidor där Afrika nämns på något sätt finns det 128 bilder på människor och 69 på djur. Jag har här valt att fokusera på bilderna då dessa ofta visar och förstärker eller förklarar det som behandlas i texten. I tabell 3, på nästa sida, visas hur bilderna på djur respektive människor fördelas på antal sidor där Afrika nämns.

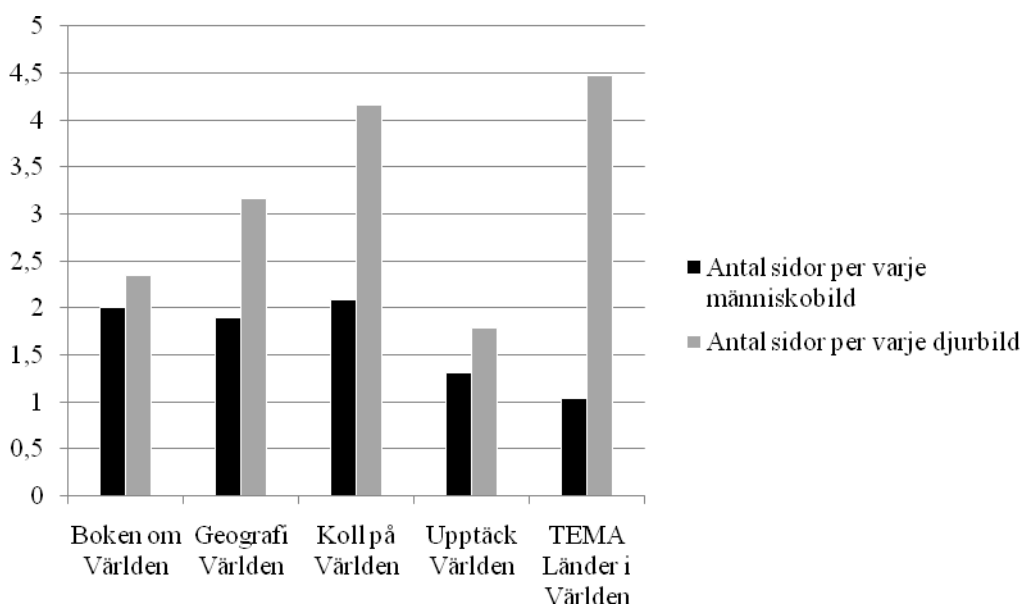
Tabell 3 Djurs och människors utrymme i fem läroböcker i geografi.

Bok	Människobilder	Antal sidor per människobild	Totalt antal sidor med Afrika	djurbilder	Antal sidor per djurbild
<i>Boken om Världen</i>	20	2,00	40	17	2,35
<i>Geografi Världen</i>	10	1,90	19	6	3,17
<i>Koll på Världen</i>	12	2,08	25	6	4,17
<i>Upptäck Världen</i>	26	1,31	34	19	1,79
<i>TEMA Länder i Världen</i>	90	1,04	94	21	4,48
Totalt	158	1,34	212	69	3,07

Tabell 3 Här kan man tydligt se vilket utrymme djur respektive människor får i läroböckerna.

I böckerna *Boken om Världen* (2001), *Geografi Världen* (2005) och *Koll på Världen* (2009) går det ungefär 2 sidor (2,0, 1,90 och 2,08) mellan varje bild på människor. I *Upptäck Världen* (2008) och *TEMA Länder i Världen* (2001) är det något färre sidor, (1,31 respektive 1,04) mellan bilderna på människor. När det gäller djur går det fler sidor mellan bilderna. I *Boken om Världen* (2001) går det drygt 2 sidor emellan medan det i *Geografi Världen* (2005) går drygt 3 sidor mellan bilderna på djur. Boken *Koll på Världen* (2009) har drygt 4 sidor mellan djurbilderna och i *TEMA Länder i Världen* (2001) går det knappt 4,5 sidor mellan djurbilderna. I figur 2 kan man se hur många sidor det går mellan varje bild av människor respektive djur. Här syns också att det i böckerna *Upptäck Världen* (2008) och i *Boken om Världen* (2001) inte skiljer så mycket i utrymme mellan djurbilder och bilder av människor.

Figur 2 Diagram över hur sidorna fördelas på djur- respektive människobilder.

Figur 2 Här ser man hur många sidor det går mellan varje bild av djur respektive människor i läroböckerna.

Djuren ges stort utrymme i *Boken om Världen* (2001) men människorna får ändå större utrymme. Nästan det första läsaren möter i kapitlet om Afrika (s. 11) är en karta där alla länder finns namngivna. Dessutom finns små tecknade bilder av djur, näringssätt, naturtillgångar och naturtyper inritade på kartan.

I *Upptäck Världen* (2008) inleds även här Afrikakapitlet med en kartbild (s. 36 – 37). Alla länder finns namngivna men här finns inga djur eller teckningar av något slag som i *Boken om Världen*. Däremot finns på uppslaget tre bilder föreställande Victoriafallen, en flicka från Nairobi och ett lejon. Dessa skulle kunna tolkas som en sammanfattning av vad den Afrikanska kontinenten omfattar; djur, natur och människor. I övrigt upplever jag att människorna framstår som lika viktiga som djuren även om djuren får förhållandevis mycket utrymme i den här boken.

TEMA Länder i Världen har mest fokus på människor. De flesta bilderna illustrerar människor i arbete. En del bilder (15 st.) visar upp det exotiska och annorlunda som t.ex. kvinnor som utövar voodoo (s. 70) eller en maskerad man på styltor som dansar på en byfest i Mali (s. 30). De bilder som förekommer på djur visar antingen savannens djur, turister på safari eller en bild som liknar en stämpel där läsaren får veta att en art är hotad av olika orsaker.

I *Koll på Världen* (2009) får människorna något större utrymme än djuren men framställs ändå inte alltid på ett positivt sätt som t.ex. när författarna tar upp fattigdom (s. 46), slavhandel (s. 63), undernäring pga. svält (s. 66), barnarbete och barnsoldater (s. 74 – 75) eller den krympande Tchad- sjön (s. 95).

I *Geografi Världen* (2005) möts läsaren av en bild på tre elefanter med Kilimanjaro i bakgrunden. Människorna lyser med sin närvaro på detta uppslag (s. 43) och den yttre kontexten förstärker bilden av Afrika som rik på djur och natur. Speciellt som man under bilden möts av rubriker som *Afrikas omväxlande natur*, *Savanner och tropisk regnskog* samt *Blå Nilen och Vita Nilen* (2005, s. 43). Detta balanseras dock upp av att resten av boken innehåller mer fokus på människorna.

4.2.5 Rika men ändå fattiga

Afrikanska länder är rika. Till och med väldigt rika. I alla fall om man ser till naturtillgångar. Samtliga böcker i min undersökning har ett tydligt fokus på de naturtillgångar som finns i Afrika. Allra tydligast märks detta i *Boken om Världen* (2001) som redan på den introducerande kartan (s. 11) ger en vink om vilka naturtillgångar som finns i respektive land i form av små tecknade guldtackor, diamanter, oljeriggar m.m. Vidare får läsaren veta under rubriken, *Rikt men ändå fattigt*, att det finns gott om naturtillgångar som guld, diamanter, uran, mineraler, olja och naturgas. Ändå är Afrikanska länder fattiga och förklaringen till detta finns att finna i historien och kolonialismen enligt denna bok. Även krig och naturkatastrofer har påverkat fattigdomen. Trots att fattigdom är negativt är vinklingen i *Boken om Världen* (Andersson, & Åström, 2001) ändå positiv. Författarna skriver bl.a. att det vi har i vår del av världen finns även i afrikanska länder, men det finns inte lika mycket av allt som här. Som läsare upplever jag att det kanske inte är katastrof att vara fattig samtidigt som jag förstår att människor i Afrika vill och förtjänar att ha det lite bättre än vad de har det. Boken framställer det som att det redan har blivit lite bättre i många afrikanska länder men samtidigt att det kan bli ännu bättre med tiden.

TEMA Länder i Världen (2001) fokuserar även den på naturtillgångarna men då främst i form av rena fakta utan några aspekter på om länder och människor är fattiga eller

rika. Denna bok är tänkt att användas som en uppslagsbok och i sådana är detta ett vanligt sätt att framställa länder.

Även i de andra böckerna, *Koll på Världen* (2009), *Geografi Världen* (2005) och *Upptäck Världen* (2008), tas mycket om naturtillgångar upp och att det finns gott om dessa men ändå är länderna fattiga. Återigen är européerna och kolonialismen orsaken till detta. En av böckerna, *Upptäck Världen* (2008), förklarar att framtiden för Afrika borde se ljus ut med alla sina naturtillgångar, men många länder är fortfarande mycket fattiga och för att lyckas ta sig ur denna fattigdom måste länderna låna pengar för att bygga bostäder och industrier och "*de behöver lära sig hur de ska ta hand om naturtillgångarna*"¹¹ (2008, s. 53). Dessa ord framställer människorna i de Afrikanska länderna som icke kapabla att själva klara upp sin situation och framförallt klarar de inte att ta hand om naturtillgångarna. Är detta ett utslag för den västerländska överlägsenheten som tidigare var dominerande i skolböckerna (Olsson, 1986)? Eller är det rädsla över att förlora kontrollen och tillgången till Afrikas naturtillgångar, som vi i västvärlden har så stort behov av för att behålla vår egen materiella standard, som kommer till uttryck? Jag hoppas inte det är något av det. Jag vill tro att denna mening bara är ett bevis på att även författare ibland kan göra omedvetna felformuleringar även om det är olyckligt att det sker i en lärobok som på något sätt kommer att göra ett avtryck i elevers syn på Afrika.

5. DISKUSSION OCH SLUTSATSER

Lycklig är den som ser groparna i sin väg, ty han kan undvika dem eller
fylla igen dem

(N'gugi Wa Thiongó, *Djävulen på korset*, i Olsson, 1986, s. 193).

Utifrån de resultat jag kommit fram till kommer jag här att föra en ganska fri diskussion och även föra in nytt material för att kunna påvisa sådant jag anser saknas samt vad som skulle kunna vara med. När jag talar om att lyckas eller misslyckas är det i relation till styrdokumentens målsättningar.

Min första frågeställning handlar om vilket utrymme Afrika får i läroböckerna och vi kan naturligtvis fråga oss varför vi ska lära oss något om Afrika överhuvudtaget. Svaret är egentligen ganska enkelt. Helt enkelt för att Afrika finns, dess länder upptar en stor del av jordens yta och de erbjuder en enorm mångfald när det gäller människor, språk, kulturer, levnadssätt, djur, natur och mycket annat. Men för att göra denna mångfald rättvisa och visa eleverna att den faktiskt finns krävs också att läroböckerna ger Afrika ett bra innehåll och tillräckligt utrymme. Här tycker jag att de flesta av böckerna i min undersökning misslyckas då Afrika får alldeles för lite utrymme för att göra mångfalden rättvisa. Den bok som ger absolut minst utrymme åt Afrika är *Koll på Världen* (2009). På ytan ser det bra ut då Afrika ofta nämns i olika sammanhang men det säger inte så mycket om hur stor plats Afrika får egentligen. Kapitlet om världsdelen Afrika får i verkligheten endast fyra sidor, där ungefär en och en halv sida av dessa består av bilder. I den här boken blir Afrika synonymt med Sydafrikas apartheid, Egyptens pyramider och Madagaskars unika djurliv. Dessa fenomen hör till Afrika så det är inget fel men det finns så mycket mer att upptäcka och få kunskap om och det är viktigt att visa skolans elever detta. *Upptäck Världen* (2008) och *Geografi Världen* (2005) är tyvärr inte bättre på att ge plats för Afrika. Återigen ser det bra ut när Afrika finns med i olika sammanhang både i text och med bild. Dessvärre är det oftast i negativa

¹¹ Min kursivering.

sammanhang som vattenbrist, svält, sjukdomar m.m. som Afrika förekommer. Hur skall detta lilla och ofta negativa innehåll ge eleverna kunskap om och förståelse för den enorma komplexitet som ryms i Afrika? Ett undantag finns dock och det är *Boken om Världen* (2001). På baksidan av boken förklaras att världen är stor och boken liten så boken kan bara ge små glimtar av allt som finns att upptäcka i världen. Ändå är det denna bok som ger Afrika störst utrymme av de böcker jag granskat. Dessutom är dessa glimtar de i mitt tycke bästa glimtarna i mitt material vilket jag kommer att återkomma till senare. Trots detta tycker jag inte att någon av de böcker jag undersökt uppfyller de krav man kan ställa på en lärobok när det gäller innehållet om Afrika. Med tanke på att det i Afrika finns hela femtiofyra länder, dvs. fler än i någon annan världsdel, så borde väl den världsdel där dessa länder finns få mer utrymme än andra världsdelar. Men så är inte fallet i någon av de böcker jag granskat. I de flesta fall, dvs. utom *TEMA Länder i Världen* (2001), får västerländska Nordamerika störst plats i alla de böcker jag undersökt. Afrika får oftast mindre utrymme än Asien men alltid mindre än de ”västerländska” världsdelarna, dvs. Nordamerika och Oceanien¹². Precis som Olsson (1986, s. 234) och Palmberg (2000, s. 57) har visat i sina respektive undersökningar så fann alltså även jag ett etnocentriskt perspektiv i mitt material då det gäller vilka länder som får mest utrymme.

För att få svar på min andra fråga om hur Afrika och dess invånare framställs i läroböckerna har jag vid närläsningen, som jag beskrivit ovan (se avsnitt 3.43.4 ovan), använt mig av olika frågeställningar. När det gäller Afrikas historia har jag sett två tydliga mönster. Det första är att Afrikas historia likställs med Egyptens forna historia. Enligt Palmberg (2000, s. 43) kan det finnas olika skäl till att låta Egypten få en så pass framträdande roll i framställningen av Afrika. Dels kan det hävdas att Egypten är en del av vårt europeiska kulturarv. Problemet som jag ser är att då framställs Egypten mer som ett land vid Medelhavet än en del av Afrika. Därmed försvinner också Afrikaperspektivet. Vidare menar Palmberg (2000, s. 43) att det också kan hävdas att det är en spännande period som kan locka elevernas intresse att vilja lära sig mer. Jag kan hålla med om att det är en spännande period och av erfarenhet vet jag att eleverna tycker pyramider och faraoner är spännande. Om vi skall locka eleverna med spänning så vet jag att det också finns fler länder och civilisationer att läsa om. Jag är övertygad om att även de gamla kulturer och samhällen som fanns i många andra Afrikanska länder innan européerna gjorde sitt intåg kan intressera eleverna lika mycket. Varför t.ex. inte ta upp det mytomspunna Timbuktu som ligger i det Västafrikanska landet Mali vid Nigerflodens nordligaste krök. Timbuktu var ett stort och viktigt centrum för handeln mellan Nordafrika och ”det svarta Afrika”, dvs. länderna söder om Sahara, redan på 1100- talet. Kulturen blomstrade och där grundades en muslimsk högskola. I staden fanns många välutbildade människor och stora bibliotek med mängder av böcker. Det var de många berättelserna om Timbuktus enorma rikedomar som gjorde att europeiska upptäckare kom till Afrika (NE 2010). Eller varför inte ägna lite plats åt Great Zimbabwe som räknas som den största stenkonstruktionen på hela södra halvklotet. Great Zimbabwe är den första kända staden i södra Afrika som utvecklades någon gång runt år 300 e. Kr. (NE 2010). Under lång tid ansåg man det vara omöjligt att Great Zimbabwe var byggt av afrikaner eftersom den var både enormt stor och byggd med avancerad teknik. Istället lades det fram teorier om att araber byggt den eller att medeltida européer förvillat sig ner till Afrikas västkust (Bonnier Lexikon, 1997, s. 272). Med andra ord ett utslag av epistemologisk etnocentrism, dvs. tron att det inte finns någonting att lära från ”dem” såvida det inte redan är ”vårt” eller kommer från ”oss”. (Mudimbe, 1999, s. 142). Som jag ser det skulle denna fläkt av det mäktiga och storslagna Afrikas forna historia mycket väl kunna locka eleverna i lika hög grad som Egyptens forna

¹² Europa som västerländsk världsdel kommer inte med i den här jämförelsen då denna världsdel endast finns med i en av de böcker jag undersökt.

historia. Kanske till och med i ännu högre grad. Utan att vi för den skull, som Palmberg (2000, s. 64) så riktigt påpekar, glömmar att de flesta människor var jordbrukare och levde långt från lyx och flärd och utan att ge intryck av att dessa riken uppstod endast genom handel och med hjälp av utländska idéer. Det jag menar är att det är viktigt att lyfta fram att det inte bara är Egypten som har en historia. Alla de andra av Afrikas länder har också en historia att berätta och som tog sin början långt innan Europa gjorde sitt intåg.

Det andra mönstret när det gäller Afrikas historia är som jag nämnt tidigare att Afrika levde i mörker utan utveckling och kultur innan européerna kom med civilisationen som en välsignelse (Palmberg, 2000, s. 63). Palmbergs undersökning visar att Europas historia i Afrika är ännu något som är i fokus i många läroböcker (2000, s. 57). Detta framgår på flera sätt även i mitt material. Ingen av böckerna tar upp Afrikas historia mer än i samband med kolonialismen och de naturtillgångar som är så viktiga för västvärlden och dess handel och tillväxt. Att diskutera Afrikas historia ur ett europeiskt perspektiv behöver inte enbart få negativa konsekvenser, men risken är ändå stor att det får det om man inte också diskuterar Afrika med utgångspunkt i ett Afrikaperspektiv.

Man kan naturligtvis fråga sig varför det är viktigt att ha ett Afrikaperspektiv. Jag ser två olika delsvår på denna fråga. Det ena rör kursplanen i geografi som slår fast att ämnets syfte bl.a. är att ge "[...] ökad förståelse av och respekt för kulturer, värderingar och sätt att leva" (Skolverket, 2000). Detta borde rimligtvis innebära att man utgår från de aktuella kulturenerna ifråga oavsett vilket land det än handlar om. Man kan även fundera över om det verkligen är möjligt att ge en rättvis bild av Afrika om man hela tiden utgår från ett europeiskt perspektiv. Om man sätter ett visst ämne eller en historisk period i fokus så utesluter man samtidigt något annat. Om vi inte tydligt visar den mångfald som finns i Afrikas historia så menar Palmberg (2000) att mycket går förlorat. Dels kan den eventuella tystnaden medföra att afrikanen framställs som ett offer som saknar förmåga att skapa sin egen historia utan hjälp eller inflytande från utomstående. Dels så påverkas allra troligast afrikanernas egen självkänsla och självbild av bristen på Afrikas forna historia i läroböckerna (Palmberg, 2000, s. 57).

Det andra svaret har att göra med att vår skola idag är mångkulturell och många av våra elever kommer bl.a. från afrikanska länder. För dessa elever tror jag det är viktigt att de får möjlighet att även få ta del av sitt eget lands eller sin världsdels historia för att på så sätt hitta sin egen identitet som afrikaner i Sverige oavsett om de är födda i Afrika eller inte. Genom att ge eleverna förståelse för sitt eget kulturarv och sin egen historia ger man dem också möjlighet att vara stolta över att vara någon. De är inte bara anonyma invandrare från Afrika som saknar både kultur och historia såväl som identitet. Även i Lpo94 (2005, s. 5) kan man läsa om vikten av att både vara medveten om det egna kulturarvet och att vara delaktig i det gemensamma för att skapa en trygg identitet. På så sätt kan man även förstå och leva sig in i andras villkor och värderingar som i sin tur även ger förståelse för värdet av en kulturell mångfald. Detta borde innebära att man inte kan försumma en hel kontinents kulturarv genom att enbart ta upp Afrikas historia endast när den varit viktig för Europas utveckling och historia (jfr Palmberg, 2000, s. 58).

Beroende på vem som berättar historien så framställs den också olika. Detta gäller naturligtvis även för Afrikas historia. I de böcker jag undersökt tar man upp mycket om de naturtillgångar som finns i Afrika och att det var dessa som lockade européerna till Afrika från början. I några av böckerna tar man även upp att européerna systematiskt lagt beslag på och forslat dessa naturtillgångar ut ur Afrika vilket fått till följd att många afrikanska länder än idag är fattiga. Däremot tar ingen av böckerna upp något om att Afrikas naturtillgångar fortfarande skeppas ut ur Afrika till västvärlden där råvarorna förädlas för att sedan bl.a. säljas tillbaka till

Afrika. Istället får jag intrycket att afrikanerna helt enkelt inte klarar upp sin situation eller kan ta hand om råvarorna och då måste återigen de mer utvecklade länderna, bl.a. Europa, hjälpa till och ta hand om dessa råvaror. Inget nämns heller om att västvärldens handel och ekonomiska tillväxt alltid har varit och fortfarande är beroende av afrikanska råvaror. En annan intressant aspekt jag funnit är att böckerna sällan visar bilder på människor i samband med utvinning av naturtillgångar. Detta kan felaktigt leda läsaren till tron att man kan utvinna Afrikas naturtillgångar utan att man för den skull behöver konfronteras med Afrikas människor.

De flesta afrikaner lever på landsbygden och brukar jorden för att få mat. I nästan alla de böcker jag undersökt fokuseras det på att jordbruket är primitivt och att det bara rätt och jämnt ger den egna familjen mat. Vi vet från historien i t.ex. Sydafrika, Zimbabwe eller Kenya att när européerna själva lade beslag på den bästa marken för sin egen vinning hämmades också Afrikas utveckling av jordbruk för export, men inte heller detta framgår på något sätt i böckerna. Om vi skall diskutera hur dagens jordbruk ser ut i Afrika bör vi rimligtvis också göra någon form av historisk återblick för att ta reda på de bakomliggande orsakerna till varför saker och ting är som de är. Annars finns en risk att framställningen av afrikaner som hjälplösa och icke kapabla att klara sig själva fortsätter även i framtiden.

Ingen av böckerna i mitt material låter djuren ta överhanden över människorna vilket är positivt. Palmberg menar att det verkar tvärt om som om det bland läroboksförfattare finns en uppfattning om att man tappat bort människorna om man talar om djuren. Istället förpassar man Afrikas djur till barndomens behov av spänning och gullighet och låter läroböckerna visa på den bistra verkligheten i Afrika med fattigdom och underutveckling och allehanda problem (Palmberg, 2000, s. 18). Det blir med andra ord ett ganska fattigt Afrika. Precis som Palmberg tror jag inte att det är någon nackdel att utgå från den fascination för den afrikanska kontinenten som många av oss växt upp med som barn.

Det första mötet med Afrika har för många varit genom spännande och fantasieggande berättelser och sagor om de stora djuren; elefanter, zebbor, giraffer, lejon m.fl. Det är med andra ord inget fel att låta barndomens bekanta återkomma i skolböckerna. I alla fall inte om det är som en del av Afrika och som en del av samspelet mellan människa och natur. Det får däremot inte bli som ett mål för utländska turister på safari (Palmberg, 2000, s. 18). Här dyker ett problem upp som jag lagt märke till i mitt material. I fyra av de böcker jag undersökt blir Kenya och Tanzania synonymt med savannens djur och vita turister på safari. Man kan fråga sig varför författarna väljer att framställa Afrika på det här sättet? En förklaring kan vara att man vill undvika att fokusera på negativa fenomen som svält, fattigdom och oroligheter och istället framställs Afrika som ett trevligt och spännande turistmål. En följd av detta kan bli att eleverna tolkar det som att man som "vit" bara kan vara i Afrika som åskådare. I sin reportagebok om dagens turistindustri diskuterar Jennie Dielemans om vissa av de följder som turismen kan ha:

Turistindustrin säljer något de inte äger. Den paketerar drömmar, men säljer stränder, berg, människor, kulturer och tvingar fattiga länder att forma sig efter våra behov, vilka de än må vara [...] (Dielemans, 2008, s. 240)

Dielemans visar att det också finns en negativ sida av turismen och detta är viktigt att lyfta fram och diskutera även i läroböckerna vilket jag tycker är angeläget om vi skall komma bort från schablonbilden om det vilda Afrika.

Jag har tidigare nämnt det interkulturella perspektivet där olika människor från olika kulturer möts och har ett ömsesidigt utbyte av och med varandra (jfr Olsson, 1986, s. 12). För att

lyckas med detta behöver vi ge eleverna möjligheter till en positiv identifikation med människorna i Afrika. Detta gör vi bäst genom att utgå från det som förenar oss och skapar en "vi"- känsla. I min sista frågeställning söker jag svar på hur väl böckerna lyckas förmedla en "vi"- känsla till eleverna i enlighet med kurs- och läroplanen. Av de fem böcker jag undersökt är det bara en av dem, *Boken om Världen* (2001), som lyckas med detta. Även om författarna tar upp de problem som finns i Afrika så gör de det på ett sådant sätt att det blir möjligt att även se de likheter som finns mellan "oss" och "dem". Detta är t.ex. den enda bok som inte bara som i förbigående nämner att mänsklighetens vagga fanns i Afrika. Istället poängteras det i *Boken om Världen* (2001) att alla "vi" människor härstammar från en och samma urmoder i Afrika: "[t]änk dig det, en enda liten människa från Afrika är urmormorsmorsmorsmor... åt oss allihop. Visst är det otroligt!" (*Boken om Världen*, 2001, s. 8). Det är bara ordet "otroligt" jag skulle vilja byta ut mot "fantastiskt", som har en något mer positiv klang, men redan här har författarna förenat läsaren med människorna i Afrika och det innan vi ens hunnit fram till kapitlet om Afrika.

Överhuvudtaget är *Boken om Världen* (2001) mer positiv i sin framställning av Afrika och afrikanerna. För att lyckas skapa en "vi"- känsla tror jag det är viktigt att läroböckerna kommer bort från medias negativa framställning av Afrika och det är därför jag tycker att *Boken om Världen* (2001) lyckas bättre än de andra böckerna. De andra böckerna jag undersökt visar nästan uteslutande fram det negativa med svält, fattigdom, bistånd, hjälplöshet, konflikter och sjukdomar. Vem vill, eller kan, identifiera sig med någon som lever på de villkoren utan att det verkar finnas något hopp om att det kommer att förändras i framtiden. Jag menar inte att vi skall blunda för de problem som finns i Afrika, men istället för att enbart lyfta fram problemen måste vi också se det som är positivt. Afrikanska barn och ungdomar har också drömmar om framtiden och de handlar inte enbart om mat och överlevnad. Jag tror att om detta lyfts fram i läroböckerna kan det förena till en "vi"- känsla. Dessutom måste läroböckerna även bli bättre på att ta in individen när det gäller att visa bilden av Afrika. Hur har människorna det i Afrika och hur lever och trivs de där? Även detta tror jag kan bidra till en positiv identifikation och skapa en "vi"- känsla.

Jag tycker också att läroböckerna misslyckas med att visa upp stadsmiljön som äkta afrikansk. Det finns ca 40 miljonstäder i Afrika. Ändå är bilder av städer och stadsvyer sällsynta i läroböckerna. I alla fall om man bortser från Egyptiska Kairo och Kapstaden i Sydafrika. I en av böckerna finns en bild av Harare i Zimbabwe men annars består "det svarta Afrika" enbart av bilder från landsbygden precis som Palmberg fann i sin undersökning (2000, s. 33). Majoriteten av befolkningen bor visserligen på landsbygden men enligt Palmberg finns en romantiserad syn på landsbygden som ren och äkta där Afrika får stå för det oförstörda. Dessutom finns en västerländsk föreställning om att städer tillhör det moderna utvecklade samhället, dvs. västvärlden, och städerna kan därmed inte vara afrikanernas naturliga miljö (Palmberg, 2000, s. 33).

För att komma till rätta med fördomar och stereotyper om att Afrika inte haft någon utveckling eller kultur, inte bidragit med något eller haft någon civilisation värd att nämnas och att afrikanerna levit i mörker innan européerna kom tror jag det behövs göras en hel del. Framförallt tror jag att det är viktigt att skolböckerna på ett mer djupgående sätt tar upp de bakomliggande orsakerna till varför det ser ut som det gör idag. Genom att titta på historien kan man bl.a. öka förståelsen för varför vissa länder har det svårt ekonomiskt. Anledningen till att titta på historien är att vi ofta påminns om att Afrika ligger "efter" i utvecklingen i många av läroböckerna och om vi inte förstår varför det är så är det lätt att se ner på Afrika och afrikanerna och gamla fördomar cementeras ytterligare.

Man kan fråga sig om resultatet i det här arbetet kan ha några eventuella konsekvenser för skolan? Då materialet består av endast fem böcker kan naturligtvis tillförlitligheten ifrågasättas. Däremot kan resultatet säga något om den bild av Afrika som skolan ger med tanke på att dessa fem böcker är tillgängliga och används i skolan idag. Min mening är att läroböckernas bild av den fattige, sjuke och svältande afrikanen är svår att identifiera sig med. Dessutom blir Afrikas mångfald svår att uppfatta då endast vissa delar av Afrika behandlas i läroböckerna. Med tanke på detta, och att forskningen visar att läroboken ofta styr undervisningen, så blir lärarens roll som inköpare och framförallt som användare av läromedel extra viktig. Jag tror att det är viktigt att lärare först och främst läser igenom den eller de läroböcker de tänker använda i geografiundervisningen och att de sedan funderar på vilken bild av Afrika som kommer fram. Elever skall lära sig att kritiskt granska och ifrågasätta (Skolverket, 2005, s. 12) och då är det väl inte för mycket begärt att även lärare gör det när det gäller läroböcker. Dessutom kan lärare, för att visa en mer mångfacetterad bild av Afrika, även komplettera det som finns i läroböckerna med film och annan litteratur om Afrika, material från t.ex. Sida och varför inte även låta film, litteratur, konst m.m. *från* Afrika ta plats i undervisningen.

Utgångspunkten för det här arbetet var min nyfikenhet på varför många verkar ha en negativ syn på Afrika och afrikaner. Till viss del har jag fått mina farhågor besannade om att läroböckerna bidrar till detta. Samtidigt är jag medveten om att det inte är hela sanningen. Även media har stor del i den syn på Afrika som fortfarande råder. Därför är det ännu viktigare att skolan arbetar aktivt med att motverka den bild media ger av Afrika. Samtidigt får vi inte blunda för problemen som trots allt finns och dessa måste lyftas fram och diskuteras men då på ett sätt som visar att problem inte alltid behöver vara statiska och därmed omöjliga att lösa.

Det här arbetet har gett mig inblick i fem läroböcker och hur dessa framställer Afrika. Det skulle också ha varit intressant att få se hur dessa böcker och dess innehåll faktiskt används i undervisningen. Hur arbetar lärare med innehållet för att främja den förståelse för andra kulturer som läroplanen förespråkar? I vilken mån och hur används diskussioner om Afrika i klassrummet? Använder lärare kompletterande material? Vilken typ av material används i så fall och hur används det? Det här området skulle vara intressant att undersöka vidare.

Under arbetets gång har jag insett att jag som lärare har ett stort ansvar för vilken bild av Afrika som förmedlas till eleverna. Läroböckerna visar bara små fragment av den mångfald som finns i Afrika och då blir det extra viktigt att ta in kompletterande material. Detta har fått mig att fundera lite på om mina resultat hade blivit annorlunda om jag även tagit med lärarhandledningarna till de läroböcker som ingår i min undersökning. Detta skulle kunna vara ett ämne för en fortsatt undersökning på området.

Litteraturförteckning

Ajagàn- Lester, L. (2000). *"De Andra". Afrikaner i svenska pedagogiska texter (1768 - 1965)*. Institutionen för undervisningsprocesser, kommunikation och lärande, Studies in Educational Sciences 31. Stockholm: HLS Förlag.

Björk, F. (2009). *Bilden av Afrika - en bildanalys och läromedelsgranskning*. Institutionen för kultur, media, estetik. Malmö: Malmö högskola.

Björkman, S. (2006). *Afrikas värld i skolan - en litteraturstudie om Afrikabilden i skolans geografiböcker*. Hämtat från <http://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/626/1/vt06-3050-02.pdf> den 20 april 2010

Bonnier Lexikon. (1997). Bonniers Lexikon. *21 Vass - Åkar*. (P. Reimers, & L. Ahlgren, Red.) Stockholm: Bonnier Lexikon AB.

Dielemans, J. (2008). *Välkommen till paradiset*. Stockholm: Bokförlaget Atlas.

Eklund, M. (2003). *Interkulturellt lärande. Intentioner och realiteter i svensk grundskola sedan 1960-*. Hämtat från Luleå Tekniska Universitet: <http://epubl.ltu.se/1402-1544/2003/34/LTU-DT-0334-SE.pdf> den 20 maj 2010

Englund, B. (1999). *Pedagogisk Forskning i Sverige, 1999, årg4, nr4, s. 327 - 348*. Hämtat från <http://www.ped.gu.se/biorn/journal/pedfo/pdf-filer/englund.pdf> den 3 maj 2010

Hansson, P. O. (2006). Globaldidaktik. i T. Almius, B. Andersson, P. O. Hansson, E. Hesselors- Arktoft, S. Karlström, V. Oscarsson, o.a., *Erfarande och synvänder. En artikelsamling om de samhällsorienterande ämnernas didaktik* (ss. 153 - 178). Göteborg: Göteborgs universitet.

Johansson, B., & Svedner, P. O. (2006). *Examensarbetet i lärarutbildningen. Undersökningsmetoder och språklig utformning* (4:e uppl.). Uppsala: Kunskapsföretaget i Uppsala AB Läromedel & utbildning.

Molin, L. (2006). *Rum, frirum och moral. En studie av skolgeografins innehållsval*. Uppsala universitet, Geografiska regionstudier nr. 69. Uppsala: Uppsala universitet.

Mudimbe, V. Y. (1999). Diskurs om makt och kunskap om de andra. Marginalitet och koloniseringens struktur. i C. Eriksson, M. Eriksson Baaz, & H. Thörn, *Globaliseringens kulturer. Den postkoloniala paradoxen, rasismen och det mångkulturella samhället*. Nora: Nya Doxa.

Nilfors, E. (2008). *Kunskap vidgar världen. Globaliseringens inverkan på skola och lärande*. Hämtat från Regeringens webbplats: <http://www.regeringen.se/content/1/c6/11/76/05/e595a251.pdf> den 19 maj 2010

Olsson, L. (1986). *Kulturrkunskap i förändring. Kultursynen i svenska geografiläroböcker 1870 - 1985*. Stockholm: Liber.

Palmberg, M. (2000). *Afrikabild för partnerskap? Afrika i de svenska skolböckerna*. Uppsala: Nordiska Afrikainstitutet.

Skolverket. (juli 2000). *Kursplan för geografi*. Hämtat från Skolverkets webbplats: <http://www.skolverket.se/sb/d/2386/a/16138/func/kursplan/id/3883/titleId/GE1010%20-%20Geografi> den 20 april 2010

Skolverket. (2005). *Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet (Lpo94)*. Stockholm: Skolverket och CE Fritzes AB.

Stukåt, S. (2005). *Att skriva examensarbete inom utbildningsvetenskap*. Lund: Studentlitteratur.

Wennberg, G. (1990). *Geografi och skolgeografi. Ett ämnes förändringar. En studie med exempel*. Stockholm: Almqvist & Wiksell Internationell.

Vetenskapsrådet. (den 14 februari 2007). *Hantering av integritetskänsligt forskningsmaterial*. Hämtat från Vetenskapsrådets webbplats: http://www.vr.se/download/18.aae1aa51132473084980005790/integritetskansligt_forskningsmateria2l.pdf den 27 april 2010

Granskade läroböcker

Andersson, S., & Åström, K. (). *Boken om Världen*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Bengtsson, T., & Hedin, A. (2008). *Upptäck Världen Geografi*. Stockholm: Liber AB.

Conolly, S., Mason, A., Muirden, J., Sonntag, L., Steele, P., & Thomas, J. (2001). *PULS TEMA Länder i Världen*. (M. Svedberg, övers.) Stockholm: Natur & Kultur.

Haraldsson, K., Karlsson, H., & Molin, L. (2009). *Koll på Världen*. Stockholm: Bonnier utbildning AB.

Olsson, K., & Åsgård, I. (2006). *PULS Geografi 4 - 6 världen*. Stockholm: Natur & Kultur.

Elektroniska källor

2010-04-13 Nationalencyklopedin <http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/kort/kulturgeografi>

2010-04-13 Nationalencyklopedin <http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/kort/naturgeografi>

2010-04-13 Nationalencyklopedin <http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/lang/etnocentrism>

2010-04-13 Nationalencyklopedin <http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/lang/fördom>

2010-04-13 Nationalencyklopedin <http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/lang/geografi>

2010-04-13 Nationalencyklopedin <http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/lang/läromedel>

2010-04-13 Nationalencyklopedin <http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/lang/stereotyp/315197>

2010-04-14 Nationalencyklopedin <http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/enkel/afrika>

2010-04-20 Nationalencyklopedin
<http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/lang/läromedelsgranskning>

2010-05-02 Nationalencyklopedin <http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/kort/västsahara>

2010-05-02 Nationalencyklopedin <http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/lang/statens-institut-för-rasbiologi>

2010-05-04 Nationalencyklopedin
<http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/kort/bruttonationalprodukt>

2010-05-04 Nationalencyklopedin <http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/enkel/lössjörd>

2010-05-10 Nationalencyklopedin <http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/lang/timbuktu/327860>

2010-05-10 Nationalencyklopedin
<http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/afrika/historia/afrikanska-riken-1000-1600>

2010-05-10 Nationalencyklopedin <http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/lang/stora-zimbabwe>

2010-05-13 Nationalencyklopedin <http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/lang/apartheid>

2010-05-13 Nationalencyklopedin <http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/lang/regionalgeografi>

2010-05-10 Wikipedia Afrikas historia
http://sv.wikipedia.org/wiki/Afrikas_historia#V.C3.A4stafrika

2010-05-16 http://sv.wikipedia.org/wiki/H%C3%A5llbar_utveckling